

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά



Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του ελληνικού Διαφωτισμού

Γιώργος Βελουδής

doi: [10.12681/er.9255](https://doi.org/10.12681/er.9255)

Copyright © 2016, Γιώργος Βελουδής



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βελουδής Γ. (2016). Η παρουσία του Salomon Gessner στη λογοτεχνία του ελληνικού Διαφωτισμού. *The Gleaner*, 11, 17–40. <https://doi.org/10.12681/er.9255>

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ SALOMON GESSNER ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Οί αναζητήσεις του Κ. Θ. Δημαρχ στο χώρο του ελληνικού προ-ρομαντισμού γονιμοποιήθηκαν ουσιαστικά από μιὰ τεχνική που μπορεί νὰ καθοριστεί ως ἀνίχνευση τῆς «δεξίωσης»¹ τῶν κυριότερων φορέων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προρομαντισμοῦ, ἰδιαίτερα τοῦ James Thomson, τοῦ James Macpherson καὶ τοῦ Edward Young, στὴν ἐλληνικὴ παιδεία στὰ χρόνια 1790-1830².

Ὁ ἐντοπισμὸς τῆς παρουσίας τοῦ Salomon Gessner στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία τῆς ἴδιας ἐποχῆς, πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ, ἔχει κι' αὐτὸς τὴν ἀφετηρία του σὲ συγκεκριμένα ἐρεθίσματα τοῦ ἴδιου μελετητῆ, παρόλο πού, ὅπως θὰ καταδειχτεῖ στὴν ἀνάπτυξή του, τὰ συμπεράσματά του πορεύονται στὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, τείνοντας σὲ μιὰν ἀποδέσμευση τοῦ φαινομένου Gessner ἀπ' τὸ πλέγμα τοῦ ἐλληνικοῦ προρομαντισμοῦ.

Ὁ Salomon Gessner³, γιὸς τοῦ ἐκδότη καὶ τυπογράφου τῆς Zu-

1. Ὁ ὅρος, πού χρησιμοποιεῖται ἀπ' τὸν Κ. Θ. Δημαρχ (*Ἡ δεξίωση τοῦ Heine στὸν χώρο τῆς ἐλληνικῆς παιδείας*, Ἔκδοση τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Goethe, Ἀθήνα, χ.χ.), ἀποτελεῖ πιθανότατα ἀπόδοση τοῦ γαλλικοῦ *réception*. Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ἴδιου ὅρου καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν του στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες προτιμῶ καὶ χρησιμοποιοῦ τὸν ὅρο «πρόσληψη» πού εἶναι πιὸ ἐνεργητικός.

2. Ἀναφέρομαι κυρίως στὶς ἐργασίες τοῦ Κ. Θ. Δημαρχ: *Οἱ νύχτες τοῦ Γιούγκ στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1817*, Ἀθήνα 1944, *Ἡ ἐλληνικὴ σκέψη καὶ τὸ θέμα τοῦ ρομαντισμοῦ στὰ χρόνια 1829-1839*, Ἀθήνα 1945, *Οἱ πηγὲς τῆς ἔμπνευσης τοῦ Κάλβου*, Ἀθήνα 1946 καὶ *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμὲς*

τοῦ ἐλληνικοῦ ρομαντισμοῦ, Ἀθήνα 1947. Μὲ «γονιμοποίηση» τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κ.Θ. Δημαρχ ἔννοῶ λ.χ. τὴ μελέτη τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, *Ὁ Ὅσσιαν στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1967.

3. Στὰ ἀκόλουθα βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ τοῦ Gessner χρησιμοποιοῦ ἐλεύθερα τὰ στοιχεῖα πού δίνουν οἱ Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, Β', Παρίσι 1930, σ. 217-232, Richard Newald, *Geschichte der deutschen Literatur*, τ. VI/1, 6η ἐκδ., C. H. Beck, Μόναχο 1973, σ. 108-110, Renate Böschstein, *Idylle*, Metzler, Στουτγκάρδη 1967, σ. 50-68 καὶ E. Theodor Voss στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν Idyllen τοῦ Gessner (Reclam, 9431/35), Στουτγκάρδη 1973, σ. 297-318. Τὰ δυὸ τελευταῖα βιβλία περιέχουν πλούσια κι'

ρίχης Conrad Gessner (ή τυπογραφική επιχείρηση εξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μέχρι σήμερα μετ' τὸ ὄνομα τοῦ συνεταίρου του Füssli), εἶχε γεννηθεῖ στὰ 1730. Τὰ νεανικά του ἀναγνώσματα, ὁ «Ροβινσώνας Κροῦσος» τοῦ D. Defoe κι' ἡ πολύτομη «ἐγκυκλοπαίδεια» τῆς ἠθικῆς ζωῆς στὴ φύση «Γήινη ἐν Θεῷ τέρψη» (1721/1748) τοῦ προδρόμου τοῦ γερμανικοῦ διαφωτισμοῦ B.H. Brockes στάθηκαν καθοριστικὰ γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχισμοῦ του καὶ τοῦ μετέπειτα καλλιτεχνικοῦ του προσανατολισμοῦ. Στὸ Βερολίνο, ὅπου ἔμεινε ἕνα περίπου χρόνο (1749-1750), σταλμένος ἀπ' τὸν πατέρα του γιὰ νὰ μάθει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ βιβλιοπώρου, προτίμησε ν' ἀφοσιωθεῖ στὴν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ζωγραφικῆς, ποὺ ἐξέφραζαν γνησιότερα τὴν κλίση του. Ἡ μὴσή του στὸ Θεόκριτο ἀπ' τὸν ποιητὴ, κριτικὸ καὶ μεταφραστὴ τοῦ Ὁρατίου K. W. Ramler ἦταν ἡ δεύτερη σημαντικὴ ὠθηση πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κατοπινῆς του δημιουργίας. Ἔτσι, καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πατρικὴ του πόλη, τὸ τυπογραφεῖο καὶ τὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ πατέρα του θὰ παρμείνουν μόνο ἕνα πάρεργο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἐπιούσιου, ἐνῶ ἡ κύριά του ἐνασχόληση θὰ εἶναι ἡ λογοτεχνία κι' ἡ ζωγραφικὴ. Ὁ κύκλος του θ' ἀποτελεῖται ἀπ' τὰ πιὸ ἐξέχοντα πρόσωπα ποὺ ζοῦνε μόνιμα ἢ περαστικὰ στὴ Ζυρίχη, ἕνα ἀπ' τὰ σημαντικότερα εὐρωπαϊκὰ καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς του: J. J. Bodmer, J. J. Breitinger, G. H. Klopstock, E. v. Kleist καὶ Chr. M. Wieland. Μετὰ τὰ πρῶτα του μικρὰ δημοσιεύματα, τὸ πεζὸ εἰδύλλιο «Ἡ ἄνοιξη» καὶ τὸ πεζοτράγουδο «Ἡ νύχτα» (1752) ἀποτόλμησε τὴν πρώτη του λογοτεχνικὴ ἐμφάνιση μετ' τὸ βουκολικὸ μυθιστόρημα «Ἀδάφνις» (1753), μιὰ ἀπ' τίς πολυάριθμες εὐρωπαϊκὲς μιμήσεις τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Λόγγου. Στὰ 1756 κυκλοφόρησε ἡ πρώτη σειρά τῶν «Εἰδυλλίων» του σὲ ρυθμικὴ πρόζα, τοῦ ἔργου στὸ ὁποῖο ὠφείλε οὐσιαστικὰ τὴ φήμη καὶ τὴ δημοτικότητά του. Τὰ κατοπινὰ ἔργα του, ὅπως λ.χ. ἡ «πατριαρχάδα» «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» (1758), μιὰ «εἰδυλλιακὴ» ἀνάπλαση τοῦ βιβλικοῦ ἐπεισοδίου τῆς πρώτης ἀδελφοκτονίας, κινοῦνταν μόνο ἐπιφανειακὰ στὰ πλαίσια ἐνὸς ἄλλου ποιητικοῦ εἴδους, δὲν ἀποτελοῦσαν ὅμως στὴν πραγματικότητά παρὰ παραλλαγὰς τῶν πρώτων θεμάτων του. Ἡ πρώτη, τετράτομη συγκεντρωτικὴ

ἐνημερωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν Gessner. Μιὰ μονογραφία τοῦ ἴδιου Voss γιὰ τὸν Gessner, ποὺ ἔχει ἀναγερθεῖ ἀπ' τὸν ἴδιο ἐκδότῃ ἀπ' τὰ 1973, δὲν κυκλοφόρησε ἀκόμα. Τὸ

ἔργο τοῦ Gessner εἶναι τώρα στὸ σὺνολό του προσετὸ στὴν ἔκδοση Salomon Gessner, *Sämtliche Schriften*, 3 τόμοι, ἐκδ. Martin Bircher, Orell Füssli, Ζυρίχη 1972.

έκδοση του έργου του (1762), όπου παρουσιάζονταν για πρώτη φορά και μερικά ανέκδοτα έργα του, όπως το ψευδοποιημενικό δράμα «Έραστος», που ήταν τελειωμένο απ' τὰ 1758, «Ο πρώτος ναύτης», μια ροβινσονάδα σὲ προσελληνικὸ-προκλασικὸ πλαίσιο, τὸ πεζοτράγουδο «Μιὰ εἰκόνα απ' τὸν κατακλυσμὸ» καὶ ἡ δεύτερη, τελικὴ μορφή τῆς «Νύχτας», κυκλοφόρησε ἀκριβῶς ὅταν ἄρχιζε ἡ πλημμύρα Gessner στὸ ποιητικὸ πέλαγος τῆς Εὐρώπης. Μιὰ δεύτερη σειρὰ «Εἰδυλλίων» κι' ἄλλων «Ἡθικῶν διηγημάτων» (1770-1772) ἔπεφτε ἀπλὰ σὰ σπόρος σ' ἓνα ἔδαφος ποὺ 'χε ἤδη βλαστήσει. Ἡ ὑπόλοιπη ζωὴ του, ὡς τὰ 1788, κύλησε ὡς μιὰ ἐπίμονη ἐπιβεβαίωση τοῦ πρώτου του έργου: μιὰ εἰδυλλιακὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ κοντὰ στὴ φύση, σὰν ἀντίπαλος τῶν πεζῶν καὶ τῶν ποιημάτων του ἢ σὰν ἀντίγραφο τῶν εἰδυλλιακῶν πινάκων καὶ σχεδίων του.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ τύχη τοῦ Gessner ἐνσαρκώνεται βασικὰ στὴν πρόσληψη τοῦ κύριου έργου του, τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» του (1756), στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου καὶ στὶς δυὸ πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Ἦταν ἡ πρώτη μαζικὴ διείσδυση τῆς γερμανόγλωσσης λογοτεχνίας σὲ περιοχὲς πολὺ πέρα απ' τὰ σύνορά της, ἐφάμιλλη σ' ἔκταση κι' ἔνταση μὲ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιζαν λ.χ. ὁ J. Thomson, ὁ E. Young ἢ ὁ Shakespeare στὴν ἐκκόλαψη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ. Ἡ Γαλλία ἦταν ἡ χώρα, στὴν ὁποία τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε ὄχι μόνον τὴν πρώτη, ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἐπίμονη καὶ γόνιμη ὑποδοχή⁴. Οἱ γαλλικὲς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Gessner κυκλοφόρησαν σὲ μιὰν ἐλάχιστη χρονικὴν ἀπόσταση 1-2 χρόνων μετὰ τὴν πρώτη γερμανικὴ τους ἔκδοση. Μιὰ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ «Δάφνης» εἶχε ἐκδοθεῖ ἤδη στὰ 1756 στὸ Πόστοκ, χωρὶς ν' ἀφήσει ὅμως τὰ ἔχνη της στὴ γαλλικὴ παιδεία. Ἡ πραγματικὴ ἀφετηρία τῆς πρόσληψης τοῦ έργου τοῦ Gessner στὴ Γαλλία τοποθετεῖται ἀνάτως στὰ 1760, ὅταν ὁ βαυαρὸς δάσκαλος ξένων γλωσσῶν στὸ Παρίσι Michael Huber μετὰφραζε μαζὶ μ' ἓνα φωτισμένο μαθητὴ του, τὸ μετέπειτα ὑπουργὸ οἰκονομικῶν τοῦ Λουδοβίκου 16ου Turgot, τὸ «Θάνατο τοῦ Ἀβελ». Ἡ μετάφραση αὕτη κυκλοφόρησε τὸ ἴδιο ἔτος κι' ἡ ἐπιτυχία της ὥθησε τὸν Turgot δυὸ χρόνια ἀργότερα, στὰ 1762, στὴ δημοσίευση τῆς δικῆς του μετάφρασης τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner. Ἡ

4. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 233-240. Τώρα συνοπτικότερα ὁ γιὸς τοῦ Paul v. T., Philippe van Tieghem, *Les influences*

étrangères sur la littérature française (1550-1880), 2η ἐκδ., Presses Universitaires de France, Παρίσι 1967, σ. 131-136.

σύνδεση με τή μετάφραση αυτή του ὀνόματος δυὸ ἐπιφανῶν ἀντιπροσώπων τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, τοῦ Toussaint καὶ τοῦ Diderot, ποὺ συνεργάστηκαν στὴν ὀριστική της γραφή, ἀποτελεῖ μιὰν εὐγλωττη ἐνδειξη γιὰ τὸ πολιτιστικὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐπιχειροῦνταν ὁ ἐμβολιασμός τοῦ λογοτεχνικοῦ δέντρου τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Gessner.

Ὡς τὰ 1773, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε ἡ γαλλικὴ ἔκδοση τῆς δεύτερης σειρᾶς τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner, ἓνα μόλις ἔτος μετὰ τὴν πρώτη γερμανικὴ ἔκδοση (μεταφραστὴς ἦταν κι' αὐτὴ τὴ φορὰ ἓνας γερμανόφωνος ἐγκαταστημένος στὸ Παρίσι, ὁ Heinrich Meister), εἶχε συμπληρωθεῖ ἡ ἐπαφὴ τοῦ γαλλικοῦ κοινοῦ μ' ὁλόκληρο βασικὰ τὸ ἔργο τοῦ γερμανοελβετοῦ Gessner. Στὸ μεταξὺ ὁ M. Huber εἶχε παρουσιάσει καὶ τὶς ὑπόλοιπες γαλλικὲς μεταφράσεις του ἔργων τοῦ Gessner (1762: «Ὁ νύχτα» 1764: «Δάφνις» κι' «Ὁ πρῶτος ναύτης»), ἐνῶ οἱ μεμονωμένες μεταφράσεις ἔργων τοῦ Gessner σὲ γαλλικὲς ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τοῦ 2ου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα ξεπερνᾶν κατὰ πολὺ τὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς ἀπαρίθμησης. Ὅπωςδὴποτε οἱ γαλλικὲς μιμήσεις τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner ὥς τὰ 1800 ἀνέρχονται τουλάχιστον στὶς 150⁵. Παραβλέποντας τοὺς μερίζονες γάλλους ποιητὲς ποὺ μαθήτευσαν στὸν Gessner, τὸν André Chénier καὶ τὸν Bernardin de Saint Pierre στὸ 18ο καὶ τὸν Alfred de Vigny καὶ τὸν Alphonse de Lamartine στὸ 19ο αἰῶνα, θεωρῶ πρὸ σκόπιμο ν' ἀπομνημονεύσω ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὸ ἔργο τοῦ ἐλάσσονος Nicolas Germain Léonard «Idylles morales» (1766), μιὰ κι' ἀπηχεῖ οὐσιαστικὰ —ὅχι μόνο στὸν τίτλο του— τὸ χαραχτήρα τῆς πρόσληψης τοῦ Gessner στὸν εὐρωπαϊκὸ 18ο αἰῶνα: τὴν ἀποψη τῆς «ἠθικῆς».

Παρακάμπτοντας τὶς ἄλλες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, στὶς λογοτεχνίες τῶν ὁποίων τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε μιὰν ἐξίσου πρῶιμη —ἤδη ἀπ' τὰ 1762—, ἀν κι' ὅχι τὸ ἴδιο ἐντονη ὅπως στὴ Γαλλία ὑποδοχή⁶, εἶναι σκόπιμο νὰ ἐπιμείνουμε τουλάχιστον στὴν περίπτωση τῆς Ἰταλίας, γιὰτὶ ὅχι μόνο εἶναι ἡ χώρα στὴν ὁποία ἡ παρουσία τοῦ Gess-

5. Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, σ. 249-258. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 150 περίπου γαλλικῶν μιμήσεων τοῦ Gessner στὸν Philippe van Tieghem, *Les influences étrangères...*, ἔ.ἀ., σ. 134-135.

6. Paul van Tieghem, *Le préro-*

mantisme, σ. 243-248 (Ἰσπανία, Πορτογαλία, Ἀγγλία, Ὀλλανδία, Σουηδία, Οὐγγαρία, Πολωνία, Ρωσία, Ρουμανία). Λεῖπει κι' ἡ παραμικρὴ ἐνδειξη γιὰ τὶς μεταφράσεις τοῦ Gessner στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες πλὴν τῆς Ρουμανίας.

ner παρουσιάζει τη μεγαλύτερη μετά τη Γαλλία πυκνότητα, αλλά προπάντων γιατί θα μπορούσε ν' αποβεῖ (καὶ πιθανότατα απέβη) ἡ τρίτη μετά τη Γερμανία καὶ τη Γαλλία χώρα-ἀγωγὸς γιὰ τὴ διοχέτευση τοῦ γερμανικοῦ ρεύματος στὰ ἑλληνικὰ λογοτεχνικὰ ὕδατα. Ἡ μετακένωση τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία ἄρχισε στὰ 1771 μὲ μιὰ μετάφραση τοῦ «Πρώτου ναύτη» ἀπ' τὸν ἀβὰ Giulio Perrini⁷, ἐνῶ τὰ «Εἰδύλλια» ἔγιναν δυὸ χρόνια ἀργότερα στὴ μικρὴ ἐπιλογὴ τοῦ ἀβὰ Domenico Ferri προσιτὰ στὸ ἰταλικὸ κοινό. Ὁ ἐπισημότερος μεταφραστὴς τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία ὥστόσο στάθηκε ὁ γερμανομαθὴς ἀβὰς Aurelio Bertola, συγγραφέας ἐνὸς δοκιμίου γιὰ τὴ γερμανικὴ ποίηση (1779), ποὺ μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη ἀλληλογραφία μὲ τὸ Ἰνδαλμά του ταξίδεψε στὰ 1787 στὴ Ζυρίχη γιὰ νὰ κάνει τὴ γνωριμία του⁸. Ἡ μετάφραση τῶν «Εἰδυλλίων» ἀπ' τὸν Bertola (1777) βρίσκεται ἐπικεφαλῆς μιᾶς μακρᾶς σειρᾶς, περὶ τὴς 40, διαφορετικῶν ἰταλικῶν μεταφράσεων τοῦ ἔργου τοῦ Gessner, ποὺ θὰ συνεχιστεῖ ὡς τὴς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα. Τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ σειρὰ αὕτὴ τὰ «Εἰδύλλια» κρατοῦν τὴν κεντρικὴ θέση δὲν εἶναι βέβαια ἄσχετο ἀπ' τὴν ἐπιβίωση τῆς παλιότερης ἰταλικῆς «Ἀρχαδίας» στὸν ἰταλικὸ 18ο καὶ 19ο αἰώνα κι' ἀπ' τὴν τοπικὴ παράδοση τοῦ σικελικοῦ θεοκριτισμοῦ, κι' ὅπωςδήποτε ἀποτελεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸν πειστικότερο τοπικὸ προσδιορισμὸ γιὰ τὴ γένεση τοῦ σημαντικότερου ἑλληνα μιμητῆ τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Gessner: τοῦ Στ. Καραθεοδωρῆ στὰ 1816.

Ἡ ἑλληνικὴ πρόσληψη τοῦ ἔργου τοῦ Gessner εἶχε ὥστόσο ἀρχίσει δυὸ περίπου δεκαετίες πρὶν, στὸ «φυσικόν» τῆς πλαίσιου: στὸ μεσευρωπαϊκὸ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς, τὴς γερμανόφωνες χώρες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συγκοινωνοῦντα μ' αὐτὲς παραδουνάβιο χῶρο. Στὰ 1795 τυπώθηκε στὴ Λειψία, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Breitkopf, «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» τοῦ Gessner σ' ἑλληνικὴ μετάφραση⁹. Ἡ ἐνδειχθὲν «εἰς πέντε ὠδὰς» στὴ σελίδα τοῦ τίτλου ἀντιστοιχεῖ

7. Paul van Tieghem, *Le préromantisme*, σ. 240-243. Ἡ παλιότερη ἐργασία τοῦ G. Horloch, *L'opera letteraria di Gessner e la sua fortuna in Italia*, Castiglion Fiorentino, ἔτος 1906 δὲ μοῦ ἦταν προσιτή.

8. Γιὰ τὸν Bertola βλ. ἐιδικότερα Fredi Chiappelli, *Gessner und Bertola. Eine stilistische Freundschaft*, Neue Schweizer Rundschau,

N.F., 16 (1948/49) 484-492, B. Croce), *Salomone Gessner e un suo ammiratore italiano*, Quaderni della Critica, ἔτος 1950, τεύχος XVII-XVIII, σ. 118-125 καὶ γενικότερα τὴς ἱστορίας τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω.

9. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδημόσης, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1975*, Ἀθήνα 1970, ἀρ. 241 (σ.

στὸν ὑπότιτλο τοῦ προτύπου (Gesänge), ἀλλὰ δὲν ὑποδηλώνει, ὅπως καὶ στὸ γερμανικὸ κείμενο, παρὰ κεφάλαια, μιὰ καὶ τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο καὶ μεταφρασμένο σὲ πρόζα. Ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση ἔγινε «εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον», μιὰ λαϊκὴ γλώσσα περασμένη ἀπ' τὸ καθαρτήριο πῦρ τοῦ σχολείου τῆς ἐποχῆς, ποὺ παρὰ τὴν ἀπλότητά της δὲν κατορθώνει νὰ μεταγγίσει τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ λυρισμὸ τοῦ προτύπου της. Ὁ μεταφραστὴς, ποὺ ὑπογράφει τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου μόνο μὲ τ' ἀρχικὰ του, ταυτίστηκε μὲ τὸ Γεώργιο Μανουὴλ ἢ Ἑμμανουὴλ ἀπ' τὴν Πόλη, τότε φοιτητὴ τῆς ἱατρικῆς σὲ γερμανικὸ πανεπιστήμιο, ποὺ δὲν εἶναι γνωστὸς παρὰ ἀπὸ μιὰ πιθανολογούμενη μετάφρασή του τῶν «Considérations» τοῦ Montesquieu τὸ ἴδιο ἔτος στὴ Λειψία¹⁰. Σημαντικότερο ὥστόσο ἀπ' τὴν πραγματικὴ ταυτότητα τοῦ πρώτου ἑλληνα μεταφραστῆ τοῦ Gessner εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἢ μιὰ παρόμοια μετάφραση τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» προσγράφεται, ἀπὸ σχεδὸν σύγχρονους μάρτυρες, στὸ σύντροφο τοῦ Ρήγα Βελεστινλή Ἀντώνιο Κορωνιὸ ἢ καὶ στὸν ἴδιο τὸ Ρήγα¹¹.

Ἔτσι κι' ἀλλιῶς στὸν κύκλο τοῦ Ρήγα μᾶς ὁδηγεῖ μ' ἀσφάλεια ἡ δευτέρη ἐλληνικὴ μετάφραση ἐνὸς ἔργου τοῦ Gessner: «Ὁ πρῶτος ναύτης», μεταφρασμένος ἀπ' τὸν Ἀντώνιο Κορωνιό, ποὺ βρισκόταν τό-

379). Δὲν μπόρεσα νὰ διαπιστώσω ἀν ἡ ἔκδοση τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» στὰ 1826 στὴν Κέρκυρα (βλ. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α', Ἀθήνα 1939, ἀρ. 1601) εἶναι ἀπλὴ ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἑλληνικῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἢ νεότερη μετάφραση. Τὸ μοναδικὸ γνωστὸ ἀντίτυπο τῆς ἔκδοσης αὐτῆς ποὺ βρισκόταν στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ βρεθεῖ.

10. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, *ἑ.ἀ.*, ἀρ. 216 (σ. 356-358). Γιὰ τὸ Γ. Μανουὴλ ἢ Ἑμμανουὴλ βλ. τώρα, χωρὶς ὅμως καμιά νεότερη πληροφορία, Ariadna Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 492-493. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ὡς

«Ἑμμανουὴλ» στὸ Λόγιο Ἑρμῆ, ἔτ. 1811, σ. 357.

11. Γ.Γ. Λαδᾶς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, *ἑ.ἀ.*, σ. 358 καὶ 379. Ὁ συσχετισμὸς τῆς μετάφρασης αὐτῆς τοῦ Γ. Μ(ανουὴλ) μὲ τὸν Κορωνιὸ ξεκινάει ἀπ' τὸ Leake (βλ. Carl J.L. Iken, *Leukothea*, τ. Β', Λειψία 1825, σ. 177· πρβλ. Emanuel Turczynski, *Die deutsch - griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, Μόναχο 1959, σ. 133, σημ. 698) κι' ἔχει ἴσως τὴν ἀρετηρίδα του σὲ σύγχυση τοῦ ὀνόματος τοῦ μεταφραστῆ μὲ τὸ ὄνομα τῶν ἀδερφῶν Ἑμμανουὴλ, συντρόφων τοῦ Ρήγα, καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κορωνιὸς ἦταν γνωστὸς ὡς μεταφραστὴς ἐνὸς ἄλλου ἔργου τοῦ Gessner. Ὅπως δὲποτε ἡ διαλεύκανση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς ἐργασίας μου.

τε μετὰ τὸ Ρήγχα στὴ Βιέννη, ἀποτελοῦσε τὸ τρίτο μέρος τῆς «τριλογίας» «Ὁ ἠθικὸς τρίπους», ποὺ τύπωσε στὰ 1797 ὁ Ρήγχα στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἀδερφῶν Πούλιου στὴ Βιέννη¹². Ἡ μετάφραση τοῦ Κορωνιοῦ εἶναι γραμμένη κι' αὐτὴ «εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον», μιὰ γλώσσα βασικὰ λαϊκὴ, πιὸ εὐκαμπτη καὶ πιὸ ρευστὴ ἀπ' τὴ γλώσσα τοῦ πρώτου μεταφραστῆ τοῦ Gessner, καὶ κατορθώνει σὲ πολλὰ μέρη ν' ἀποδώσει τὸ ρυθμὸ τοῦ πεζοτράγουδου τοῦ προτύπου τῆς.

Ἡ μετάφραση τοῦ Κορωνιοῦ περιλαμβανόταν καὶ στὴ δεύτερη ἐκδοση τοῦ «Ἠθικοῦ τρίποδος», ποὺ κυκλοφόρησε στὰ 1815 στὴν Ὁφένη (Βούδα)¹³, ἐνῶ τὰ δυὸ πρῶτα ἔργα τῆς «τριλογίας» γνώρισαν κι' ἄλλες, ἀνεξάρτητες ἐκδόσεις.

Ἀξιοπερίεργη εἶναι ἐξάλλου ἡ ὀψιμη τύχη τῆς μετάφρασης τοῦ Κορωνιοῦ: Στὰ 1848 τύπωσε κάποιος Ν. Δ. Πάτρας στὴν Ἀθήνα τὸν «Πρῶτο ναύτη» τοῦ Gessner¹⁴, προσαρμόζοντας ἀπλὰ τὸ δροσερὸ κείμενο τοῦ Κορωνιοῦ στὰ γλωσσοπαιδευτικὰ ἰδεώδη τῆς ἐποχῆς του: οἱ εἰδυλλιακοί, ἀρχαδικοί κι' ἀφελεῖς ἥρωες τοῦ Gessner κάθησαν ὑποχρεωτικὰ στὰ θρανία τοῦ ὁθωνικοῦ σχολείου κι' ἔμαθαν νὰ ἐκφράζονται στὴν ψυχρὴ καθαρεύουσα τῶν δασκάλων τους.

Στὸ μεταξύ ὅμως ὁ Gessner εἶχε γνωρίσει στὸ πρόσωπο τοῦ Πέτρου Νικολάου Δάρβαρη ἕνα νέο, τὸν πιὸ συστηματικὸ ἑλληνα μεταφραστὴ του. Στὰ 1819 κυκλοφόρησε στὴ Βιέννη ἕνας μικρὸς τόμος μεταφράσεων τοῦ Πέτρου Ν. Δάρβαρη «ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν Ἀπλοελληνικὴν διάλεκτον» (ὁ μεταφραστὴς ὑπογράφει μόνον μετ' ἀρχικά του), ποὺ περιλάμβανε τρεῖς ἔργα τοῦ Gessner: τὸν «Πρῶτο ναύτη» καὶ τὰ ἐλάχισσونا εἰδυλλιογενῆ πεζοτράγουδα «Εἰκὼν ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ» καὶ «Νύξ»¹⁵. Ὁ ἴδιος Πέτρος Ν. Δάρβαρης τύπωσε δυὸ χρόνια ἀργό-

12. Γ.Γ. Λαδῆς - Α.Δ. Χατζηδημόσης, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 67 (σ. 76 - 81) μετὰ πολλὰς πληροφορίες. Ὁ «Πρῶτος ναύτης» τοῦ Κορωνιοῦ ἀνατυπώθηκε πρόσφατα καὶ στὴ σειρὰ Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν τῆς Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων: *Ρήγχα Βελεστινλῆς-Φεραῖος*, ἐκδ. Α. Βρανούση, τ. Α', Ἀθήνα, χ.χ. (γύρω στὰ 1970), σ. 403-425.

13. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ. ἀ., ἀρ. 877.

14. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ. ἀ., τ. Γ', Ἀθήνα 1957, ἀρ. 10549. Ὁ Κ.Θ. Δημαρχῆς, ποὺ κατέχει καὶ τὰ δυὸ γνωστὰ ἀντίτυπα τῆς ἐκδοσης αὐτῆς, ἔθεσε φιλόφρονα στὴ διάθεσή μου ἕνα φωτοαντίγραφο. Ἡ σύγκριση τῶν δυὸ ἐκδόσεων ἀπέδειξε ὅτι ἡ «μετάφραση» αὐτὴ τοῦ Ν.Δ. Πάτρα δὲν εἶναι τελειῶς «ἄσχετος πρὸς τὴν τοῦ Ἀντωνίου Κορωνιοῦ», ὅπως πίστευαν οἱ βιβλιογράφοι.

15. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ. ἀ., τ. Α', ἀρ. 1179 καὶ 1190· πρβλ.

τερα, στὰ 1821, στὴ Βιέννη μιὰν ἀκόμα μετάφρασή του ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Gessner, τὸ εἰδύλλιο «Δάφνης»¹⁶. Οἱ «λογοτεχνικὲς» αὐτὲς μεταφράσεις τοῦ Π. Δάρβραρη δὲ διαφέρουν στὴ γλώσσα καὶ στὸ ὕφος —καί, ὅπως θὰ καταδειχτεῖ, οὔτε στὴ σκόπευση— ἀπ' τ' ἄλλα, σχολικὰ καὶ παιδαγωγικά, πονήματα τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ πολὺ παραγωγικότερου ἀδερφοῦ του Δημητρίου¹⁷. Ἡ παρ' ὅλη τὴν ὑπαρξὴ δημοτικῶν ἢ ἀκόμα καὶ διαλεκτικῶν γλωσσικῶν στοιχείων, ἐκλειασμένη καθαρῶς προοιωνίζει τὴ χρῆση τῶν βιβλίων τῶν ἀδερφῶν Δάρβραρη γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ σχολικοῦ ἀντιδιαφωτισμοῦ τῆς ὁθωνικῆς ἐποχῆς.

Τέλος, στὰ 1819 κυκλοφόρησε στὸ Ἰάσι κι' ἡ τελευταία γνωστὴ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Gessner: «Ὁ «Ἐραστος»»¹⁸, «Δράμα Ποιμενικόν», εἶχε μεταφραστεῖ ἀπ' τὰ γερμανικὰ ἀπὸ ἓνα κορίτσι 13 ἐτῶν, τὴ Ρωξάνη Σαμουρκάση, κόρη τοῦ ἑλληνα ἐμπόρου στὸ Ἰάσι Δημητρίου Σαμουρκάση, ὡς ἄσκηση κατὰ τὸ μάθημα τῶν γερμανικῶν¹⁹. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἓνα δυσανάγνωστο μαθητικὸ γύμνασμα, προδίδει ὅχι μόνον τὶς γλωσσικὲς προόδους τῆς μικρῆς Ρωξάνης στὰ γερμανικά, ἀλλὰ, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς αὐθόρμητης ἀθωότητάς τῆς συγγραφέως, καὶ τὸ πνευματικὸ κλίμα ποὺ τὸ γέννησε: τὸ σχολικὸ διαφωτι-

Γ.Γ. Λαδῆς - Α.Δ. Χατζηδῆμος, ἔ.ἀ. (1796-1799) σ. 80.

16. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ἀ., τ. Α', ἀρ. 1329 καὶ 1335.

17. Ὁ Πέτρος Ν. Δάρβραρης, πολὺ λιγότερο γνωστὸς ἀπ' τὸν ἀδερφό του Δημήτριον, τὰ βιβλία τοῦ ὁποίου μετὰ τὸ θάνατό του ἐξέδιδε ὁ ἀδερφός του Πέτρος, ἦταν καὶ πνευματικὰ συγγενῆς μ' αὐτὸν προσωπικότητα. Εἶχε μαθητεύσει, ὅπως κι' οἱ ἄλλοι τρεῖς ἀδερφοί του, στὴν Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου (βλ. Α. Camariano-Cioran, ἔ.ἀ., σ. 292).

Ἕνα ἄλλο βιβλίο τοῦ Πέτρου: Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ἀ., τ. Α', ἀρ. 2073. Ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων τοῦ Δημητρίου κυκλοφόρησε καὶ χωριστά: Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ἀ., τ. Α', ἀρ. 1867. Γιὰ τὸν τελευταῖον βλ. τώρα Ἀθαν. Γιουπλάκης, *Δημήτριος Νικ. Δάρβραρις (1757-1823)* «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 54 (1971)

313-323 καὶ 403-409, ὅπου καὶ μερικὲς σκόρπιες πληροφορίες γιὰ τὸν ἀδερφό του Πέτρο.

18. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, ἔ.ἀ., τ. Α', ἀρ. 1156· πρβλ. Ariane Camariano, *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle*, «Balcania» 6 (1943) 394-395, E. Turczynski, ἔ.ἀ. σ. 62 καὶ Α. Camariano-Cioran, ἔ.ἀ., σ. 340.

19. Ἡ Ρωξάνη Σαμουρκάση δὲ μᾶς εἶναι ἀπὸ καμιά ἄλλη δραστηριότητά της γνωστὴ. Ὁ πατέρας της Δημήτριος ἀναφέρεται στὰ 1795 ὡς συνιδρυτὴς ἐνὸς ἑλληνικοῦ σχολείου στὴ Νικομήδεια (βλ. Τρύφων Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας*, τ. Β', Ἀθήνα 1936, σ. 285) κι' ἦταν ὁ ἴδιος μεταφραστὴς ἐνὸς «πρακτικοῦ» βιβλίου ἀπ' τὰ γερμανικά στὰ ἑλληνικά, ποὺ μεταφράστηκε μετὰ τὴ σειρά του στὰ ρουμανικά (βλ. E. Turczynski, ἔ.ἀ., σ. 59).

σμός του έλληνισμού της διασποράς. 'Η σχετική ώριμότητα της μεταφράστριας πιστοποιείται όπωσδήποτε άπ' τ'ο γεγονός, ότι δέ δίστασε νά κάνει ελεύθερη, κι' έπομένως δημιουργική χρήση του προτύπου της με τ'ο νά διασκευάσει τ'ο μονόπρακτο «ποιμενικό» δράμα του Gessner δίνοντάς του τήν εύρύτητα ενός δίπρακτου «ήθικοδιδασκτικού» δράματος, χωρίς έν τούτοις νά τ'ο κάνει προσιτό, άπ' όσο ξέρουμε, σέ μιá μαθητική έρασιτεχνική θεατρική σκηνή στ'ο 'Ιάσι, τ'ο Βουκουρέστι ή τήν 'Οδησσό. Τ'ο γεγονός τέλος, ότι ή μετάφραση της Ρωζάνης Σαμουράκη χρησίμευσε ως πρότυπο γιά δυ'ο διαφορετικές μεταφράσεις του ίδιου έργου του Gessner στ'α ρουμάνικα, της μετάφρασης του («Έράστου» στ'α 1822 άπ' τή Ζωΐτσα Γρηγορίου και στ'α 1839 άπ' τόν 'Αλέξανδρο Κούζα²⁰, δέν πρέπει κάτ' ούσίαν ν' αποδοθεΐ στήν εξαιρετική ποιότητα της μεταφραστικής έργασίας της Ρωζάνης Σαμουράκη, αλλά νά έρμηνευτεί έντοπιζόμενη στ'ο εύρύτερο πολιτισμικό του πλαίσιο: τή γενικότερη χρησιμοποίηση της έλληνικής γλώσσας στ'ον παραδουνάβιο χώρο γιά τή μετακένωση όχι μόνο έλληνικών-άντολικών αλλά και δυτικοευρωπαϊκών πολιτισμικών στοιχείων²¹.

Τ'ο πολιτισμικό πλαίσιο αὐτῆς της μεταφραστικής παραγωγῆς εΐναι δυνατό νά έντοπιστεί με τή βοήθεια τῶν ίδιων τῶν μεταφραστῶν ή τῶν έκδοτῶν τῶν παραπάνω έργων — ή μαρτυρία της σκόπευσῆς τους ένέχει δεσμευτική γιά μᾶς έρμηνευτική σημασία: («Πρὸς ήδονήν, αλλά και πρὸς ωφέλειαν») τῶν άναγνωστῶν του εΐχε αποφασίσει ο πρώτος έλληνας μεταφραστής του Gessner νά μεταφέρει τήν εΐδυλλιάζουσα «πατριαρχάδα» του. «'Ο θάνατος του "Αβελ» «εΐς τήν ήμετέραν άπλήν διάλεκτον» στ'α 1795²² — κι' εΐναι αὐτή ή σύζευξη του τερπνοῦ με τ'ο ωφέλιμο ή χαρρακτηριστικότερη ἴσως στάση όλόκληρου του ευρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ. "Αν σ' αὐτή τήν προγραμματική δήλωση συναφθοῦν και τὰ υπόλοιπα μεταφραστικά ένδιαφέροντα του πιθανολογούμενου μεταφραστῆ που άναφέρονταν στῆς *Considérations* του Montesquieu, τό-

20. Nestor Camariano, *Erast a lui Salomon Gessner in literatura greaca si romana*, «Revista Fundatorilor Regale», έτ. VIII, άρ. 7 (Ιούλιος 1941), σ. 73-81.

21. 'Εκτός άπ' τίς περιπτώσεις που άναφέρει ο N. Camariano στήν παραπάνω μελέτη του βλ. και 'Αριάδνη Καμαριάνου, 'Ελληνικά μεταφράσεις

εΐς τήν *Povmanian*, «Néx Έστία» 25 (1939) 354-355, Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, τ. Γ', Μόναχο 1958, σ. 200 και A. Camariano-Cioran, *Les académies principières...*, έ.ά., σ. 328 κ.έ.

22. 'Ο θάνατος του "Αβελ... 'Εν Λειψία... 1795, σ. 8 γ.ά.

τε ή συνάρτηση κι' αὐτῆς τῆς μετάφρασης μετ' τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ δὲ φαίνεται καθόλου ἀνθαίρετη. Κι' ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐλάχιστον εἰδωλλιακὸ ἔργο τοῦ Gessner δὲ λείπουν οἱ λυρικές περιγραφές μιᾶς —φανταστικῆς— εἰδωλλιακῆς φύσης, ἡ ἴδια ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου ὅμως, μιὰ ἀπ' τὶς ἀπειράριθμες ἀναπραστᾶσεις τῆς προπαινετικῆς ἀδελφοκτονίας κατὰ τὴν ἀφήγηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀνῆκε ὀλοκληρωτικὰ στὸ χῶρο ἐνὸς διαφωτισμένου εὐσεβισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ μνεία τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης τοῦ «Ὁ θάνατος τοῦ Ἀβελ» ἀπ' τὸν ἄκρατο κλασικιστὴ καὶ οὐσιαστικὰ ἀντιρομαντικὸ Κωνσταντῖνο Οἰκονόμου στὰ 1817 θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀποκλειστικὰ ὡς μιὰ ἐπιπλέον μαρτυρία γιὰ τὴ διαφωτιστικὰ κλασικιστικὴ πρόσληψη τοῦ Gessner ἀπ' τοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, ἀν' ἡ ἀναφορὰ τοῦ Οἰκονόμου δὲ γεννοῦσε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ὁ ἐξέχων θεωρητικὸς δὲν εἶχε πιάσει ποτὲ στὰ χέρια του τὴν ἴδια τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Gessner, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε μετ' ὅσον ἐνθουσιασμό²³.

Πιὸ σαφὲς εἶναι τὸ πλαίσιο, μέσα στὸ ὁποῖο γεννήθηκε ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ μετάφραση ἐνὸς ἔργου τοῦ Gessner στὰ 1797, τοῦ «Πρώτου ναύτη»: Τὴ «φυσικὴν ἀπλότητα» ἐπιμένει νὰ βλέπει ὁ Ρήγας στὸ ἔργο αὐτὸ ποὺ συνεκδίδει μετ' ἑλπίδας τοῦ μεταφράσεως²⁴ —ἐνὰ χαρακτηριστικὸν ποὺ ὁδηγεῖ κατ' εὐθείαν, παρ' ὅλο τὸ λακωνισμό του, στὸ δάσκαλό του Rousseau (οἱ σχέσεις Rousseau-Gessner εἶναι σήμερα κοινὸς τόπος στὴ γερμανικὴ βιβλιογραφία), ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστὴς, ὁ συναγωνιστὴς του Α. Κορωνιός, γίνεται στὸν πρόλογό του πολὺ πιὸ συγκεκριμένος: Στὸ «εἰδωλλιακὸν» ἀφήγημα τοῦ Gessner δὲ βλέπει βασικὰ παρὰ τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν ἐξύμνηση τῆς ναυτικῆς τέχνης²⁵ —μιᾶς τέχνης ποὺ θὰ σταθεῖ ἡ οἰκονομικὴ βάση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ κι' ἡ στρατιωτικὴ κρηπίδα τοῦ στόχου τῆς: τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἐνὰ ἔργο ποὺ συγγένευε αἰσθητὰ μετ' ὁ Robinson Crusoe (ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Daniel Defoe ἦταν ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους συγγραφεῖς τοῦ νεαροῦ Gessner) δὲν προσλήφθηκε ὡς «ροβινσονάδα», δηλαδὴ ὡς περιπέτεια πολιτισμένων ἀνθρώπων σὲ μιὰ παρθέναν φύσιν, ὅπως θὰ συμβεῖ μετ' ὁ Defoe τοῦ Defoe μετὰ τὰ 1830, ἀλλὰ σύμφωνα μετ' ἑλπίδας ἁμέσας «ἀνάγκης» τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ μετάφραση ἐνὸς καθαρὰ παιδαγωγικοῦ ἔργου ἐνὸς ἄλλου διάσημου

23. Γραμματικῶν βιβλία δ'...

Κωνσταντίνου... Οἰκονόμου... Ἐν

Βιέννῃ... 1817, σ. 447, σημ. α'.

24. Βλ. πρόχειρα Ἐπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν. Ρήγας..., ἔ. ἀ., τ. Α', σ. 294.

25. Στὴν παραπάνω ἔκδοσιν, σ. 404.

ροβινσονογράφου, του Joachim Heinrich Campe, απ' τον ίδιο τον Α. Κορωνιό²⁶ είναι μια επί πλέον ένδειξη για το πολιτισμικό έδαφος πάνω στο οποίο μπόρεσε να βλαστήσει κι' η μετάφραση του «Ο τελευταίος ναύτης» του Gessner. "Αν έπομένως το περιεχόμενο και η ιδεολογική λειτουργία του έργου του Gessner που μετάφρασε ο Κορωνιός κι' εξέδωσε ο Ρήγας συνεξέφραζαν, όπως καταδείχτηκε, ελπίζω, απ' τα παραπάνω, ανάγκες του ελληνικού διαφωτισμού, τότε δε με βρίσκει σύμφωνο η παρατήρηση του Κ.Θ. Δημαρχά ότι «Ο Κορωνιός, μεταφράζοντας τον Γκέσνερ, (δέν) είχε άλληνη επιθυμία από το να καταστήσει προσιτό στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό ένα αναγνωσκόμυνο δυτικό κείμενο στα χρόνια εκείνα»²⁷. "Αν αποκολληθούμε απ' την αντίληψη ότι το έργο του Gessner εξέφραζε για τους Έλληνες άφομοιωτές του τάσεις προρομαντικές, τότε (ή συνέκδοση του Μεταστάσιου και του Μαρμοντέλ στον ίδιο τόμο) μάς πείθει ακριβώς —για να αντιστρέψω τη συμπερασματική απόφανση του Κ.Θ. Δημαρχά — ότι η επιλογή του Gessner απ' τον Κορωνιό — και το Ρήγα! — δέν ήταν τυχαία, αλλά προγραμματική.

Η Ρωξάνη Σαμουρκάση παρακινήθηκε στη μετάφραση του ποιμενικού δράματος «Έραστος» του Gessner «βλέπουσα... την έμπεριεχόμενην εις αυτό ήθικήν»²⁸. Η «ήθική» αυτή αποτελείται από έπιμέρους άρετές, που προσδιορίζουν βασικές οικογενειακές σχέσεις — μια αντίληψη, που μάς οδηγεί όχι μόνο στο χώρο του διαφωτισμού γενικά, αλλά, όπως θα δούμε, και στον τρόπο πρόσληψης του κυρίως ειδυλλιακού έργου του Gessner στην Ελλάδα. Έξάλλου το ίδιο το κείμενο του «Έράστου» πρόσφερε πολλές ευκαιρίες ήθικοδιδασκτικού παραδειγματισμού²⁹ κι' η επιδίωξη της «άρετης» είναι κοινός τόπος σ' αυτό το έργο και σ' έργα βασικά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Πιο εύγλωττη για τις τάσεις που εξέφραζε ή νεαρή μεταφράστρια είναι μια τολμηρή

26. Πρόκειται για την Ψυχολογία (Seelenlehre) του J.H. Campe· βλ. Γ.Γ. Λαδάς - Α.Δ. Χατζηδημός, έ.ά. (1791-1795), άρ. 188 (σ. 330-335) με ανατύπωση των προλεγόμενων του Κορωνιού. Πολύ πιο εύγλωττη για τα ενδιαφέροντα του Κορωνιού μου φαίνεται ή πιθανολογούμενη μετάφρασή του στα 1796 της «Γαλάτειας» του Florian (1783), ενός ποιμενικού δράματος που αποτελούσε μίμηση του

«Δάφνης» του Gessner· βλ. Γ.Γ. Λαδάς - Α.Δ. Χατζηδημός, έ.ά. (1796-1799), άρ. 9 (σ. 18-19)· προβλ. E. Turczynski, έ.ά., σ. 133.

27. Κ.Θ. Δημαρχάς, Η ελληνική σκέψη..., έ.ά. (σημ. 2) σ. 3.

28. Έραστος... Ρωξάνης Σαμουρκάση... Έν Ιασίω... 1819, σ. 5 χ.ά.

29. Βλ. π.χ. τις σσ. 21, 29, 35 και 47 της παραπάνω έκδοσης.

ἐπέμβασή της στο καίμενο τοῦ προτύπου της: Μεταβάλλοντας τὰ μοντέρνα ἢ ἐβραϊκὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τοῦ γερμανικοῦ δράματος σὲ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἢ ἀρχαιοφανῆ (Ἀνυσία ἀντὶ Lucinde, Χαρίτων ἀντὶ Simon) ἢ ἐφευρίσκοντας κλασικὰ ὀνόματα (Υἱὸς τοῦ Νάρκισσος) γιὰ πρόσωπα ποὺ παρέμεναν ἀνώνυμα στὸ ἔργο τοῦ Gessner, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ ν' ἀντικαθρεφτίζει τὸ —διαφωτισμένο— κλασικισμό τοῦ σχολείου της εἰδικὰ καὶ τοῦ περιβάλλοντός της γενικότερα.

Οἱ μεταφράσεις τέλος τῶν ἔργων τοῦ Gessner στὰ χρόνια 1819-1821 ἀπ' τὸν Πέτρο Ν. Δάρβαρη κλείνουν κι' ἐπισφραγίζουν τὴν ἑλληνικὴ πρόσληψή τοῦ Gessner, ὅπως εἶχε ἐκδηλωθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ πρὶν ἀπὸ 25 περίπου χρόνια: Στὸν πρόλογο ποὺ προτάσσει στὴ νέα του μετάφραση τοῦ «Ὁ Πρῶτος ναύτης» στὰ 1819 δὲ βλέπει οὐσιαστικὰ στὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ Gessner παρὰ μιὰ διδακτικὴ παραβολὴ γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς ναυτικῆς τέχνης³⁰, ἐπιβεβαιώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτό, αὐτὸς ὁ παιδαγωγός, τὴν ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴν ὁποία εἶχε δεῖ τὸ ἴδιο ἔργο πρὶν ἀπὸ 22 χρόνια ὁ ἐπαναστάτης σύντροφός τοῦ Ρήγγα Κορωνιός. Ἀλλὰ καὶ τὰ δυὸ ἐλάσσονα ἔργα ποὺ ἐπισυνάπει στὴν ἴδια ἔκδοση, ἢ σύντομη «Εἰκὼν τοῦ κατακλυσμοῦ» καὶ τὸ πεζοτράγουδο «Ἡ νύξ», ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ ἓνα ὑποτιθέμενο προρομαντικὸ πνεῦμα στὸ χῶρο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὸ πρῶτο ἐγκωμιάζει στὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀγαπημένου ζευγαριοῦ, ποὺ καταποντίζεται στὸ χάος τοῦ μυθικοῦ κατακλυσμοῦ, τὸ θάνατο τῶν δικαίων καί, παρὰ τὴ συντομία του, τὰ καταφέρει νὰ ὑπαινιχθεῖ τὴν ἔνταξή του στὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ, μὲ τὸ νὰ κηρύσσει βασικά του ἰδεολογικὰ συνθήματα: «Μακάριος, ὅστις ἐβάδισε τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς! Ζωὴν δὲν ζητοῦμεν, δικαιοσύνη! Μόνον λάβε μας εἰς τὴν κρίσιν σου· πλὴν ἐμψύχωσον ἐκείνην τὴν ἐλπίδα, τὴν μακαρίαν ἐλπίδα ἐκείνης τῆς ἀρρήτου εὐδαιμονίας, ἥτις δὲν θέλει ἐνοχληθῇ πλέον ἀπὸ κανένα θάνατον!» κραυγάζει ὁ μελλοθάνατος Σεμίος³¹. Ἀπ' τὸ δεύτερο πάλι, ποὺ ἀποτελεῖ στὸν πυρήνα του ἓναν εἰδυλλιακὸ-ἐρωτικὸ μονόλογο, δὲ λείπουν οἱ ἐπιμέρους εἰδυλλιακὲς περιγραφὲς τῆς φύσης, ἀλλὰ ἡ νύχτα κι' ἡ σελήνη της εἶναι τελείως ἀπαλλαγμένες ἀπ' τὸ μυστικιστικὸ-μεταφυσικὸ ρίγος ποὺ διαπερνάει τὶς «Νύχτες» τοῦ Young, μέσ' ἀπ' τὶς ὁποῖες θὰ βαδίσει ἀπ' τὰ 1817 ὁ ἑλληνικὸς προρομαντισμός.

Ἡ συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῆς παραπάνω μεταφραστικῆς δραστη-

30. Ὁ πρῶτος ναύτης... Π.Ν.Δ...
'Εν Βιέννῃ... 1819, σ. 6.

31. Στὴ σ. 90 τῆς παραπάνω ἔκδοσης.

ριότητα των ελλήνων πάνω στο έργο του Gessner στα χρόνια 1795-1821 επιβάλλει —ή τουλάχιστον υποβάλλει— κατ' αρχήν τρεις εξωτερικές διαπιστώσεις: "Όλες οι μεταφράσεις προέρχονται από ένα όρισμένο χώρο: ο τόπος έκδοσης, Βιέννη, Λειψία και Ίάσι, είναι και ο τόπος διαμονής και δράσης των μεταφραστών και συνάμα ο ζωτικός χώρος ενός μεγάλου τμήματος του έλληνισμού της διασποράς και συνακόλουθα ο γεωγραφικός άγωγός της μετακένωσης μεσευρωπαϊκής κουλτούρας στον έλληνόφωνο χώρο της όθωμανικής αυτοκρατορίας. 'Η πραγματικότητα αυτή συγκαθορίζει πάλι με τη σειρά της τη δεύτερη διαπίστωση: 'Η μετάγχιση της γερμανόφωνης γραπτής παιδείας στα έλληνικά πραγματοποιείται κατ' ά τρόπο άμεσο άπ' τη γλώσσα του προτύπου —ένα χαρακτηριστικό της μετακένωσης στο χώρο και τ'ό χρόνο του έλληνικού διαφωτισμού, πού τη διαφοροποιεί άπό μεταγενέστερα, γλωσσικά έμμεσα, μετακινωτικά φαινόμενα στον έλληνικό χώρο, όπως έκδηλώθηκαν λ.χ. στην έξαιρετική περίπτωση του Σολωμού. 'Η τρίτη τέλος διαπίστωση μπορεί νά παίξει, παρ' όλη την άρνητική διατύπωσή της, τ'ό ρόλο της έρμηνευτικής γέφυρας πού θά μάς όδηγήσει στην αντίπερα όχθη της έλληνικής πρόσληψης του έργου του Gessner —της δημιουργικής αξιοποίησής του: Σ' αντίθεση δηλαδή με τ' αντίστοιχα μετακινωτικά φαινόμενα στη Δυτική Εύρώπη, όπως σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, αλλά έν μέρει και πρ'ός την πρόσληψη του Gessner σ' άλλους χώρους της Νοτιοανατολικής Εύρώπης³², τ'ό βασικό έργο του Gessner, οι δυ'ό σειρές των «Ειδυλλίων» του, πού αποτέλεσαν ουσιαστικά τόν πυρήνα του εύρωπαϊκού γεσνερισμού, δέ βρήκαν, ούτε κ'έν άποσπασματικά, τόν έλληνα μεταφραστή τους. Τ'ό γεγονός αυτό είναι τόσο μάλλον αξιοσημείωτο, καθόσον ή συμπαγέστερη περίπτωση της δημιουργικής λειτουργίας του Gessner στο χώρο της έλληνικής παιδείας έχει ως άποκλειστική πηγή της άκριβ'ός αυτό τ'ό έργο του —μέσα όμως άπό άλλο γεωγραφικό-πολιτισμικό άγωγό: τ'ά «Ειδύλλια» του Στέφανου Καραθεοδωρή, πού τυπώθηκαν σ' ένα κομψό τομίδιο στην Τεργέστη στα 1816 στο τυπογραφείο του ίταλοαυστριακού Gasparo Weiss³³.

'Ο Στέφανος Καραθεοδωρής (1789-1867)³⁴, ό μετέπειτα προσωπι-

32. Fritz Valjavec, *έ.ά.*, σ. 199 κ.έ.

33. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, *έ.ά.* τ. Α', άρ. 902. "Άλλο αντίτυπο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Institut National des Langues Orientales στο Παρίσι (Q. IX. 102). "Ένα άλλο «Ει-

δύλλιον» του Καραθεοδωρή (Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέξας, *έ.ά.*, τ. Β', 'Αθήνα 1941, άρ. 6678) παραμένει στην πράξη άπρόσιτο, άφου κανένα αντίτυπό του δέν είναι γνωστό.

34. Στα παρακάτω χρησιμοποιώ

κός γιατρός του σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1827), ο ιδρυτής κι' ένας απ' τους πρώτους καθηγητές τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινούπολης (1828), εἶχε γεννηθεῖ στὴν Ἀδριανούπολη καὶ εἶχε μαθητεύσει στὴ Σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν (1805-1809), ὅπου εἶχε τὴν τύχη νὰ ἔχει ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους του τοὺς φωτισμένους Βενιαμὶν Λέσβιο καὶ Θεόφιλο Καίρη. Σὲ ἡλικία 20 ἐτῶν πέρασε, μέσω Σμύρνης καὶ Λιβόρνου, στὴν Πίζα, ὅπου ἐπιδόθηκε σὲ πολύχρονες σπουδὲς στὴ φιλοσοφία, στὰ μαθηματικά καὶ στὴν ἱατρική. Ἡ δεκάχρονη παραμονὴ του στὴν Ἱταλία τοῦ πρόσφερε γενικότερα τὴ δυνατότητα νὰ ικανοποιήσει τὴν ἀκόρεστη φιλομάθειά του ποὺ ἐκδηλώθηκε ἀνάμεσα στ' ἄλλα μὲ μιὰ σπάνια γλωσσομάθεια καὶ νὰ διευρύνει τὴν καλλιέργειά του μὲ ἐπανελλημμένα ταξίδια στὸ Λιβόρνο, τὴν Τεργέστη καὶ τὴ Φλωρεντία, γιὰ ἐπίσκεψη τῶν μουσείων καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τους. Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ταξίδια του στὴν τελευταία αὐτὴ πόλη ἐμπνεύσθηκε κι' ἔγραψε —πιθανότατα στὰ 1815, σὲ ἡλικία 26 ἐτῶν— τὰ 10 Εἰδύλλια ποὺ δημοσίεψε τὸ ἐπόμενο ἔτος στὴν Τεργέστη³⁵.

Μιὰ κι' ἡ ἔκδοση αὐτὴ τῶν «Εἰδυλλίων» εἶναι σήμερα σπανιότατη³⁶ καὶ στοὺς μελετητὲς ἐλάχιστα γνωστὴ, δὲν τὸ θεωρῶ ἄσκοπο νὰ περιγράψω ἐδῶ σύντομα τὸ περιεχόμενό της. Μετὰ τὴν προσφώνηση πρὸς τὸ φίλο του Ι.Χ. Ρενιέρη, χρονολογημένη ἀπ' τὴς 15 Νοεμβρίου 1815 (σ. 3-4) προτάσσεται ἓνας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἔργου ἀποκαλυπτικὸς πρόλογος τοῦ συγγραφέα (σ. 5-14) κι' ἀκολουθοῦν τὰ 10 εἰδύλλια σὲ πεζο (σ. 15-111). Πρὶν ἀπὸ κάθε εἰδύλλιο —μ' ἐξάιρεση τὰ δύο τελευταῖα— προτάσσεται μιὰ σύντομη ἀφιέρωση τοῦ εἰδυλλίου ποὺ ἀκολουθεῖ σὲ φίλο ἢ φίλους τοῦ Καραθεοδωρῆ, ποὺ τὰ ὀνόματά τους μπορεῖ ν' ἀποδειχτοῦν χρήσιμα γιὰ τὴν ἀνάπλαση τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος τοῦ συγγραφέα. Στὴ συλλογὴ ἐπισυνάπτεται μιὰ πεζὴ μετὰφραση ἑνὸς ποιήματος τοῦ Friedrich Schiller ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Καραθεοδωρῆ μὲ τὸν τίτλο «Ὡδὴ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν γυναικῶν» (σ. 112-115)³⁷, ποὺ ἀποτελεῖ, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τὴν πρώτη ἐλληνικὴ μετά-

τὴ βιογραφία του ποὺ ἔγραψε ὁ Η. Τανταλίδης, *Βίος Στεφάνου Καραθεοδωρῆ*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868. Ὁ Λόγος ἐπιμνημόσυτος ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τῶν λειψάνων Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, Κωνσταντινούπολη 1890 τοῦ Κωνστ. Ἀλεξανδρίδου δὲν περιέχει καμιά χρήσιμη γιὰ μᾶς πληροφορία.

35. Στὴ σ. 4 τῶν «Εἰδυλλίων» ἡ

ἀκριβὴς ἡμερομηνία συγγραφῆς τοῦ προλόγου: «Ἐν Τεργέστη τῇ 15. Νοεμ. αἰε'».

36. Μιὰ νέα ἔκδοση τοῦ ἔργου ἐλπίζει νὰ μπορέσει νὰ παρουσιάσει ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ.

37. Βλ. τὸ ποίημα τοῦ Schiller πρόχειρα στὴν ἔκδοση: Friedrich Schiller, *Werke*, Deutsche Buch-

φραση ενός έργου του Schiller. 'Η συνύπαρξη του ποιήματος του Schiller με τὰ ειδυλλιακά πεζοτράγουδα τῆς συλλογῆς φαίνεται μόνο επιφανειακά ἀσυνάρτητη, ὅπως ὅμως θὰ καταδειχτεῖ, βρίσκεται ἀπόλυτα μέσα στο πνεῦμα τῶν «Εἰδυλλίων» — ὅπως τουλάχιστον τὸ συνελάμβανε καὶ τὸ ἐξέφραζε ὁ συγγραφέας τους — κι' ἀποτελεῖ ἐρμηνευτικὰ ἀναγκαῖο ἐξάρτημά τους.

'Η ἐξάρτηση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Gessner ἔχει ἐπισημνωθεῖ — ἔστω καὶ μόνο περιστασιακά — ἤδη ἀπ' τὰ 1825³⁸, δὲν ἔχει γίνει ὅμως ὥς σήμερα ἀντικείμενο συστηματικότερης μελέτης. Κι' ὅμως ἡ ἐγκυρότερη μαρτυρία προέρχεται ἀπ' τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα: Στὴν ἀφιερωτικὴ του ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς φίλους του Ἀνδρέα Μουστοζύδη καὶ Δημήτριο Σχινᾶ, ποὺ προτάσσει στὸ ὕγδοο εἰδύλλιό του, ὁ Καραθεοδωρῆς ἀποκαλύπτει τὴν πηγὴ τῆς ἐμπνευσῆς του: «Ὁχι πρόβατον, ὅχι κριάρι θυσιάζω εἰς τὴν φιλίαν μας, ἡ φιλία μισεῖ κάθε λογγῆς χωρισμόν· ἀλλὰ σάτυρον σᾶς προσφέρνω, καὶ τοῦτον ὅλον εὐθυμον, ὅποιον πολλάκις μοὶ ἔδειξεν ὁ Γεσνήρος μεταξὺ τῶν χαμοκλάδων τοῦ φλωρεντινοῦ δάσους ὑποκάτω εἰς ὑψηλὴν κατὰσκιον φτελέαν»³⁹.

'Η χρησιμοποίησις καὶ κλασικῶν πηγῶν ἀπ' τὸν Καραθεοδωρῆ δὲν πρέπει βέβαια κατ' ἀρχὴν ν' ἀποκλειστεῖ — αὐτὸ δὲ θ' ἀντιστρατευόταν πάντως στὸ χارαχτήρα τῶν εἰδυλλίων του· ἀντίθετα θὰ τὸν συνεξέφραζε, ὅπως θὰ γίνει παρακάτω φανερό. 'Η ἀφετηρία τοῦ τρίτου τουλάχιστον εἰδυλλίου μετὰ τὸν τίτλο «Σάτυρος ἀναπαυόμενος» πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ σὲ μιὰν ἀφήγησιν τοῦ Στράβωνα⁴⁰, ἐνῶ δὲ λείπουν κι' οἱ ἐγκατασπαρμένες ἀναμνήσεις ἀπ' τὰ κλασικὰ ἀναγνώσματα τοῦ συγγραφέα⁴¹.

'Επιπλέον δὲν μπορεῖ ν' ἀποκλειστεῖ — τουλάχιστον θεωρητικὰ —

Gemeinschaft, Βερολίνο - Δαρμστάτη Βιέννη 1960, τ. 2ος, σ. 138-140.

38. Ἀπ' τὸν C. J. L. Iken, *Leukothea*, ξ. ἀ., τ. Β', σ. 185. Τὸν Iken ἐπαναλαμβάνουν ἀπλὰ οἱ Rudolph Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Litteratur*, Λειψία 1876, σ. 172 καὶ Karl Dieterich, *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur*, Λειψία 1902, σ. 162.

39. *Εἰδύλλια*... Τεργεστίω ᾠαίς', σ. 88.

40. *Εἰδύλλια*..., ξ. ἀ., σ. 31-32.

41. *Εἰδύλλια*..., ξ. ἀ., σ. 59, 79 καὶ 80. 'Η παρατήρησις τοῦ Paul van Tieghem, *Le preromantisme* σ. 264 ὅτι τὰ — κλασικὰ ἢ κλασικίζοντα — ὀνόματα τῶν βοσκῶν τοῦ Gessner ἀποτέλεσαν εὐνοϊκὸ παράγοντα γιὰ τὴ μεταφύτευση τῶν «Εἰδυλλίων» σὲ μιὰ χώρα ἐξ ὁρίσμοῦ «κλασική», τὴν Ἑλλάδα, ἐνισχύει, ἔστω καὶ παρὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ φορέα τῆς, τὴν ἀποψη γιὰ μιὰ βασικὰ κλασικιστικὴ πρόσληψη τοῦ Gessner ἀπ' τοὺς ἑλληνες θιασώτες του.

ή γνώση τῶν «κλασικῶν» βουκολικῶν ποιητῶν, τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Βίωνος, τοῦ Μόσχου, καὶ τοῦ Λόγγου ἀπ' τὸν Καραθεοδωρῆ, στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῶν εἰδυλλίων του ὅμως λείπουν οἱ συγκεκριμένες ἐνδείξεις, ἐνῶ ἀντίθετα τὰ ἐν μέρει νεότερα ἢ πλαστὰ ὀνόματα τῶν «ποιμένων» του καὶ προπαντὸς ἡ ἔρρυθμη λυρική πρόζα του ὀδηγοῦν πρὸς περισσότερο σύγχρονα, εὐρωπαϊκὰ πρότυπα.

Ὅπως δὴποτε μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ καὶ τοῦ Gessner ἀρκεῖ γιὰ νὰ κάνει ἀπτή τὴν ἐξάρτηση τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ γερμανοελβετὸ δάσκαλό του, παρόλο πὺ μιὰ τέτοια ἐξάρτηση δὲν ἀπολήγει σὲ καμιά περίπτωση οὔτε σὲ ἀπλή παράφραση οὔτε σὲ δουλικὴ μίμηση τοῦ προτύπου του. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ μερικὰ μόνον παράλληλα ἀνάμεσα στοὺς δύο εἰδυλλιογράφους: Ἡ εἰδυλλιακὴ περιγραφή τῆς φύσης «σιμὰ εἰς τὸ διαυγὲς ρεῦμα τῆς Καλλιρρόης» (σ. 15) κι' ἡ σκηνὴ μὲ τὸ μικρὸ Ἀμύντα καὶ τὴ μητέρα του (σ. 19) στὸ πρῶτο εἰδύλλιο τοῦ Καραθεοδωρῆ ἔχουν ἀντίστοιχο πρότυπό τους σὲ δυὸ εἰδύλλια τοῦ Gessner⁴². Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ παρκατάω σημεῖα τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ: Ἡ ἐξύμνηση τοῦ «δεσμοῦ τοῦ Ὑμένους» στὸ δεύτερο (σ. 29), ἡ περιγραφή τῶν Ζεφύρων (σ. 49-50) καὶ τὰ λόγια τοῦ παποῦ στὸ εἰδυλλιακὸ ζευγάρι Δαμοίτας - Χλόη (σ. 54) στὸ τέταρτο, τὰ λόγια τῆς ἐτοιμοθάνατης γυναικας τοῦ Αἰσχίνη στὸν «πιστικόν» τῆς Μυρτίλλο στὸ ἕκτο (σ. 74), ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ Μενάλκα καὶ τοῦ μικροῦ Δάμωνα στὸ ἑβδομο (σ. 81-82) καὶ μιὰ εἰδυλλιακὴ σκηνὴ στὸ ὄγδοο εἰδύλλιο (σ. 89-90).

Ἡ ἐξάρτηση τῶν «Εἰδυλλίων» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀπ' τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Gessner φαίνεται, ὅστερ' ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ἀναμφίβολη. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ γλωσσομαθὴς Καραθεοδωρῆς ἦταν ἤδη σὲ ἡλικία 26 χρόνων, ὅταν ἔγραφε τὰ «Εἰδύλλιά» του, κάτοχος τῆς γερμανικῆς — μᾶς εἶναι γνωστὲς μεταφράσεις του γερμανικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἀπ' τὴ γλώσσα τοῦ προτύπου σὲ μιὰ κάπως μεταγενέστερη ἐποχῇ⁴³ — κι' ἦταν ἐπομένως σὲ θέση νὰ διαβάσει στὰ γερμανικὰ τὸν ἀγαπημένο του «Γεσνῆρο» «μεταξὺ τῶν χαμοκλάδων τοῦ φλωρεντινοῦ δάσους ὑποκάτω εἰς ὑψηλὴν κατὰσκιον φτελέαν». Ἐξάλλου μιὰ παράλληλη ἀνάγνωση τῆς συνημμένης στὰ «Εἰδύλλια»

42. Γιὰ τὸν Gessner παραπέμπω στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν *Idyllen* πὺ ἐξέδωσε ὁ E. Th. Voss (βλ. σημ. 3). Τὰ παράλληλα τοῦ Καραθεοδωρῆ στὸν Gessner βρίσκονται κατὰ σειρὰ στῆς

σσ. 63, 98, 96, 32 καὶ 64, 52, 106, 123 καὶ 77 κ.έ.

43. H. Τανταλίδης, ἑ.ἑ., σ. 48 (ἀρ. 16) καὶ 53 (ἀρ. 1-2).

πεζής μετάφρασης του ποιήματος «Würde der Frauen» του Schiller επιτρέπει το συμπέρασμα, ότι παρά τις επιμέρους μεταφραστικές αστοχίες, ο μεταφραστής είχε μπροστά του το γερμανικό πρότυπο, το όποιο αποδίδει γλωσσικά πιστά — πράγμα στο όποιο συμβάλλει κι' ή όχι και τόσο ασυνήθιστη μεταφραστική «ἐλευθερία» στην εποχή του τής μετατροπής ενός ποιήματος σε πεζογράφο.

Όσο πιο σημαντικότερο απ' το θέμα του γλωσσικοῦ-μεταφραστικοῦ προτύπου είναι το ζήτημα του πολιτισμικοῦ ἀγωγοῦ τής εἰδωλολογίας-λυρικής δραστηριοποίησης του Καραθεοδωρή. Είναι πολύ πιθανό, ότι, ὡς προς τὴν ὁποιαδήποτε γερμανομάθειά του, ἡ παρουσία του λ.χ. στο γερμανόφωνο χωρὶς τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς ἑλληνικῆς διασπορᾶς τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν δὲ θὰ τὸν ὡδήγοῦσε τόσο αἰτιατὰ στὸν εἰδωλολογικὸ Gessner. Ὅπως διαπιστώσαμε παραπάνω, οἱ Ἕλληνες μετακινωτὲς τοῦ Gessner στὸ χωρὶς αὐτό, ποὺ βρίσκονταν σ' ἄμεση γλωσσικὴ ἐπαφή μετὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς μετακένωσής τους, δὲν προσέλαβαν παρὰ τὸ λιγότερο εἰδωλολογικὸ καὶ περισσότερο ἡθικο-διδασκαλικὸ ἔργο τοῦ Gessner — ἐγκλιματισμένοι καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ στὴν περιρρέουσα πολιτισμικὴ τους ἀτμόσφαιρα: τὴν ἀπουσία απ' τὸ χωρὶς τους ἐνὸς ἑντονου γερμανογενεοῦς εἰδωλολογισμοῦ στὶς δυὸ πρώτες αὐτὲς δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ἀντίθετα στὴν Ἰταλία σημειώνεται στὴν ἴδια ἐποχὴ, απ' τὰ 1807, μιὰ νέα ἄνθιση τοῦ εἰδωλολογικοῦ γερμανισμοῦ. Κυκλοφοροῦν νέες ἰταλικὲς μεταφράσεις τῶν «Εἰδωλλίων», ποὺ, σ' ἀντίθεση μετὰ τὶς ἀντίστοιχες, ἑμμετρες μεταφράσεις τοῦ 18ου αἰῶνα, εἶναι γραμμένες σὲ λυρικὴ πρόζα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει μετὰ τὸ γερμανικὸ πρότυπό τους καὶ τὸν ἑλληνα μιμητὴ του. Ἡ εἰδωλολογικὴ αὐτὴ πλημμύρα εὐνοεῖται απ' τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πηγὴ τῆς ἰταλικῆς «Ἀρχαδίας» ποὺ ἀνάβλυζε ποιητικὰ απ' τὸ 16ο αἰῶνα δὲν εἶχε στερέψει ποτὲ ἐντελῶς στὰ κατοπινὰ χρόνια, ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐπὶ πλέον μιὰ τοπικὴ κλασικιστικὴ παράδοση στὴ Σικελία, τῆς ὁποίας ἐξοχότερος ἐκπρόσωπος εἶχε σταθεῖ ὁ Giovanni Meli⁴⁴, συνέδεσε καὶ τὸ ἔργο τοῦ μοντέρνου ἑλβετοῦ μετὰ τὸ ἔργο τοῦ μετακλασικοῦ σικελοῦ Θεοκρίτου, ἐκμαιεύοντας μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ μιὰν ἀκόμα μετάφραση τῶν «Εἰδωλλίων» τοῦ Gessner — στὴ σικελικὴ διάλεκτο⁴⁵.

44. Γιὰ τὸν G. Meli καὶ τὸ σικελικὸ θεοκритισμό βλ. *Storia della letteratura italiana*. Dirett.: Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, τ. 6ος:

Il Settecento, Garzanti, Μιλάνο 1968, σ. 554-569.

45. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 241. Γιὰ τὴν παρουν-

Κι' ἡ προϋπόθεση αὐτή, ὁ κλασικισμὸς τοῦ ἰταλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἐρχόταν νὰ διασταυρωθεῖ μὲ τὶς πνευματικὲς ἀναζητήσεις τοῦ νεαροῦ Καραθεοδωρῆ, ὅταν ἔφτανε στὴν Πίζα στὰ 1809.

Γιὰ τὸν ἰδεολογικὸ-πολιτισμικὸ ἐντοπισμὸ τῶν «Εἰδύλλιων» του εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπαραίτητη ἡ ἀξιοποίηση τῶν μαρτυριῶν ποὺ περιέχονται στὸ ἴδιο του τὸ ἔργο: Στὸ σχετικὰ ἐκτεταμένο πρόλογό του στὰ «Εἰδύλλια» καὶ στὶς ἀφιερωτικὲς προσφωνήσεις στοὺς φίλους του, ὁ Καραθεοδωρῆς ἐκφράζεται ἀρκετὰ εὐγλωττα γιὰ τὸ χαραχτήρα καὶ τὴ σκόπευση τοῦ ἔργου του: «Ἐπειδὴ καθὼς ὅλαι αἱ ἔξεις τῆς ψυχῆς τελειοποιοῦνται διὰ τῆς διδασκαλίας, καὶ γυμνάσεως, οὕτω καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ, καὶ ἀκολούθως ἡ ἐν τούτῳ ἡδονή· διδασκαλία δὲ καὶ γύμνασις ταύτης τῆς ἔξεως εἶναι ἡ ἀνάλυσις καὶ θεωρία τῆς φυσικῆς καλλονῆς, ἐπὶ τὴν ὁποίαν δοξάζει ὀρθῶς εἶς τῶν περιφήμων νεωτέρων ὅτι θεμελιούται ἡ θρυλλουμένη καλοκαγαθία τοῦ Σωκράτους»⁴⁶. Ἡ γνώση τῆς φύσης ὁδηγεῖ ἀναγκαστικὰ στὴν «ἀρετὴν» —ἡ ἔννοια «ἀρετῆς» ἐπανερχεται πέντε φορὲς στὸ σύντομο αὐτὸ κείμενο. Τὴν «ἀρετὴν» μάλιστα ὁ Καραθεοδωρῆς τὴν ἐννοεῖ «ὅχι τὴν ὁποίαν αἱ στωϊκὰὶ διάθερμτοι κεφαλαὶ ἐγκαθίδρυσαν εἰς τὴν ἀπάθειαν· ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὀρθὸς λόγος ἐγκαθίζει εἰς τὴν εὐπάθειαν»⁴⁷. Δάσκαλός του στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶναι ὁ ἔσχατος κήρυκας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, ὁ Κάντ⁴⁸, ἐνῶ στὴ διαπίστωση τῆς ἀνάγκης τῆς μελέτης τῶν νεοελληνικῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων ἐκδηλώνεται ὡς ἐνθερμος ὁπαδὸς τοῦ Κοραΐ⁴⁹.

Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Καραθεοδωρῆ ἐδράζεται στὴ βίβλο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κλασικισμοῦ, τὸ «Λαοκόοντα» τοῦ Lessing⁵⁰, ἐνῶ ἡ κλασικὴ του παιδεία καὶ τὰ κλασικιστικὰ του ἐνδιαφέροντα ἐπιβεβαιώνονται, μὲ μὴν ἴσως ἐξαίρεση, κι' ἀπ' τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ ὑπόλοιπο δημιουργικὸ

σία τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία βλ. συνοπτικὰ καὶ στὸν Giulio Natali, *Storia letteraria d'Italia. Il Settecento*, τ. Α', 6η ἐκδ., Vallardi, Μιλάνο 1964, σ. 547-548.

46. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 6-7.

47. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 7.

48. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 8.

49. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 98-99. Τὰ λαογραφικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Καραθεοδωρῆ ἐπισήμανε πρῶτος καὶ μόνος

ὁ Κ.Θ. Δημαρχᾶς, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, 4η ἐκδ., Ἀθήνα 1968, σ. 266. Πρόσθετα τεκμήρια τοῦ λαογραφισμοῦ του: Ἡ χρησιμοποίηση τῶν δημοτικῶν «Χελιδονισμάτων» στὰ «Εἰδύλλια» του (σ. 104-105) κι' ἡ συγγραφὴ ἐνός «Ποιηματίου δημοτικοῦ, κατὰ τὸ ὕφος τῶν κλεπτικῶν λεγομένων τραγωδιῶν» (Η. Τανταλίδης, ἔ.ἀ., σ. 50, ἀρ. 23).

50. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 32.

έργο του —πρωτότυπο και μεταφραστικό⁵¹. Οι παιδαγωγικές του εξ-
 άλλου προθέσεις προδίδονται κι' απ' την αναφορά του στους «Παράλ-
 ληλους βίους» του Πλουτάρχου⁵². "Υστερ' απ' ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι καθό-
 λου παράδοξο, ὅτι ὁ Καραθεοδωρῆς προορίζει τὰ «Εἰδύλλια» του ὡς
 ἀνάγνωσμα γιὰ τὰ «φύσει αἰσθητικὰ γραϊκόπουλα». Ἀλλωστε, ἡ μόνη
 σύγχρονη ἐξωγραμματολογικὴ μαρτυρία γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Gessner ποὺ
 διαθέτουμε, ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὸν προορισμὸ τους γιὰ μιὰν ἐλλη-
 νικὴ σχολικὴ βιβλιοθήκη⁵³.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται τώρα εἶναι: Τὸ περιεχόμενο τῶν «Εἰδυλ-
 λίων» ἀνταποκρινόταν πράγματι στὶς παρχιπᾶνω καλλιτεχνικὲς προθέ-
 σεις καὶ τὶς πολιτιστικὲς-ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ συγγραφέα τους;
 Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου ἐπιτρέπει, νομίζω, μιὰν ἀνεκδοίχιστα καταπρακτικὴ
 ἀπάντηση:

Ἡ φύση στὴν εἰδυλλιακὴ αὐτὴ ποίηση ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλὸ φαντα-
 στικὸ ἢ ρεαλιστικὸ σκηνικόν. Ἡ περιγραφή της γίνεται πάντα στὸ τρί-
 το πρόσωπο καί, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὶς προρομαντικὲς «Νύχτες» τοῦ
 Young, τὶς «Ἐποχές» τοῦ Thomson, ἢ τὸν «Ὅσσιαν» τοῦ Macpher-
 son, λείπουν ἀπόλυτα οἱ ἐπικλήσεις τοῦ ποιητῆ στὰ μυθοποιημένα καὶ
 μυστικοποιημένα στοιχεῖα τῆς⁵⁴. Τὸ «δέντρο», ἡ «πηγή», ὁ «βράχος»,
 ἡ «σελήνη» εἶναι ἀπλὰ «δέντρα», «πηγή», «βράχος», «σελήνη» στὸ φυ-
 σικογεωλογικὸ καθορισμὸ τους κι ὅχι σύμβολα ἢ μέτοχοι —ἀτομικῶν—
 ἀνθρώπινων συναισθημάτων. Δὲν ἐπιδιώκεται ἡ συναισθηματικὴ-πεν-
 θητικὴ σύνδεση τῆς φύσης μὲ τὸ πάσχον ἐγὼ εἰδικὰ ὅπως στοὺς ρομαν-
 τικοὺς καὶ τοὺς προδρόμους τους (τὸ ἀντιπροσωπευτικότερο παράδει-
 γμα εἶναι ὁ διάχυτα προρομαντικὸς «Βέρθερος»), ἀλλ' ἀντίθετα ἡ
 σύνδεση μὲ τὸ «εἶδος» («ἄνθρωπος») ἐν γένει, κι' ἐπομένως ἡ λειτουργία

51. Η. Τανταλίδης, ἔ. ἀ., σ. 47 (ἀρ. 3,5), σ. 48 (ἀρ. 7, 16, 17), σ. 50 (ἀρ. 21, 24), σ. 51 (ἀρ. 25, 26).

52. *Εἰδύλλια*..., ἔ.ἀ., σ. 80. Ἀνα-
 φέρεται στὴν ἔκδοση τοῦ Πλουτάρ-
 χου ἀπ' τὸν Κοραῆ.

53. Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ἔτ. 1820, σ. 456. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Καραθεοδω-
 ρῆς ἀνῆκε στοὺς συνεργάτες τοῦ Λό-
 γιου Ἑρμῆ· βλ. C. J. L. Iken, *Leu-
 kotha*, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 265.

54. Γιὰ τὴ λειτουργία τῆς φύσης

στοὺς ρομαντικοὺς καὶ τοὺς προδρό-
 μους τους βλ. Paul van Tieghem, *Le
 sentiment de la nature dans le pré-
 romantisme européen*, Παρίσι 1960,
 ἰδιαιτέρα τὶς σσ. 21 (Thomson), 45-
 46 (Macpherson), 84 (Klopstock),
 121-132 (ὁ οὐρανὸς καὶ τ' ἄστρα),
 148 (τὸ δάσος), 188 (τὸ βουνόν) καὶ
 244-253 (ὄνειροπόληση καὶ ρεμβά-
 σμός), καί, συνοπτικότερα, τοῦ ἴδιου,
*Le romantisme dans la littérature
 européenne*, 2η ἔκδ., Παρίσι 1969,
 σ. 57-65.

της βρίσκεται βασικά στη φάση τῆς διαφωτιστικῆς φυσιοκρατίας ἐνὸς Rousseau. Ἐπὶ πλέον ἡ φύση στὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ δὲ λειτουργεῖ ὡς ἀντίθεση ἢ ἀναίρεση τῆς «πόλης», δηλαδὴ ὡς καταφύγιο τοῦ κορεσμένου ἀστοῦ, καὶ συνακόλουθα δὲν ἐκφράζει ἕνα πρῶμο spleen ἢ ἕνα πρωτοαστικό mal du siècle, ὅπως ἴσως ἐν μέρει ἡ πρώτη ἰταλική «Ἀρκαδία» ἢ ἀκόμα ὅπως —τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Gessner⁵⁵— τουλάχιστον μὲ τὴ μορφή συνδρόμου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἐκπεφρασμένη θέση τοῦ ποιητῆ τους. Ἀλλωστε ἡ «πολεοδομική» πραγματικότητα τοῦ Καραθεοδωρῆ ἦταν ἀκόμα εἰδυλλιακή. Τέλος ἀπουσιάζουν ὁλοκληρωτικά ἀπ' τὴς εἰδυλλιακῆς αὐτῆς εἰκόνες τοῦ Καραθεοδωρῆ μοτίβα τυπικὰ ρομαντικά⁵⁶, ὅπως οἱ τάφοι, ἡ νύχτα, τὰ ἐρείπια, τὸ πένθος, ἡ νοσταλγία τοῦ θανάτου κι' ἡ μελαγχολία, ἐνῶ ἀντίθετα μιὰ πηγαία αἰσιοδοξία καὶ ζωικὴ χαρὰ τὴς διαπνέουν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος.

Τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὲς οἰκογενειακὲς σκηνές —«εἰκόνες», ὅπως τὴς χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος⁵⁷—, τοποθετημένες σὲ εἰδυλλιακὸ φυσικὸ πλαίσιο. Οἱ ποιμένες του διαφέρουν ριζικὰ ἀπ' τοὺς ἐλεύθερους βακχεύοντες play boys τῶν μακρινῶν κλασικῶν προδρόμων του: εἶναι ὅλοι παντρεμένοι, «ἀποκαταστημένοι» θὰ ἔλεγα, κι' ἔχουν ἕνα τουλάχιστον παιδί⁵⁸. Ἡ οἰκογενειακὴ ἁρμονία, ἡ πατρότητα κι' ἡ μητρότητα, κι' ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν παραδοσιακῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ δομῶν (παποῦς - πατέρας - παιδί) εἶναι τὸ κυρίαρχο ἀφηγηματικὸ στοιχεῖο αὐτῶν τῶν «εἰκόνων» —πράγμα ποὺ συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴς προγραμματικὰ διατυπωμένες προθέσεις τοῦ συγγραφέα. Ὁ βουκολικὸς ἔρωτας, τελείως ἀμέριμνος γιὰ τὴς ληξιαρχικῆς συνέπειές του, ἔχει παραχωρήσει ὁλοκληρωτικὰ τὴ θέση του στὸ ἰδεῶδες μιᾶς βιολογικῆς γόνιμης συζυγικῆς «ἀγάπης»: «ὦ, πόσον γλυκύς ὁ δεσμός τοῦ Ὑμένους, ὅταν ἐπισφραγίζεται μὲ τὸν τύπον τῆς ἀγάπης»· μακάριος ὅς τις ἡξιόθι γυναικίαν ἐνάρετον· καὶ τρισμακάριστος, ἂν

55. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 16.

56. Μοτίβα τυπικὰ ρομαντικά: Paul van Tieghem, *Le romantisme*..., ἔ. ἀ., σ. 47-72.

57. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 49. Καὶ σ' αὐτὸ φανερώναται ὁ κλασικισμὸς τοῦ Καραθεοδωρῆ, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖ συνειδητὰ ὡς χαρακτηρισμὸ τῶν εἰδυλλιακῶν του σκηνῶν τὸν τίτλο

τῶν «Εἰκόνων» τοῦ Φιλοστράτου· πρβλ. Η. Τανταλίδης, ἔ. ἀ., σ. 25.

58. Ἐξαιρέσεις ἀποτελοῦν τὰ εἰδυλλία 3 (σ. 34-47), ποὺ ἀνήκει στὰ «αιτιολογικά» εἰδυλλία, 5 (σ. 60-70), ποὺ εἶναι βακχικό, ἀλλὰ γεμάτο σεμνότητα, καὶ 9 (σ. 102-106), εἰδυλλιακὴ μεταγραφὴ τοῦ λαογραφικοῦ ἐθίμου τοῦ «Μάρτη».

ἀκούη καὶ τὴν κκλύβαν τοῦ ἀντιβοῦσαν εἰς τὰς φωνὰς τῶν παιδίων του»⁵⁹.

Εἶναι φανερό ὅτι γιὰ τὴ συμπλήρωση μιᾶς τέτοιας ὅχι μόνο ιδεώδους ἀλλὰ καὶ ιδεατῆς ἁρμονίας εἶναι ἀναγκαῖος ὁ καθορισμὸς τοῦ «Ἀ-ξιώματος τῶν γυναικῶν», τοῦ ἔντονα ἐξιδανικευμένου καὶ ιδεολογικοποιημένου ρόλου τῆς γυναικῆς στὴν ἀστική οἰκογένεια— καὶ γιὰ τὸν καθορισμὸ αὐτὸ τὸ ὁμώνυμο, στὸ τέλος τῶν «Εἰδυλλίων» συνημμένο ποίημα τοῦ Schiller πρόσφερε ἓνα εὐπρόσδεκτο λογοτεχνικὸ ἄλλοθι.

Ἡ «ἠθική» τοῦ πλασματικοῦ αὐτοῦ κόσμου εἶναι δυνάμει ἡ ἠθική τοῦ —τότε ἀκόμα διαφωτισμένου— μικροαστοῦ εἰδυλλιογράφου.

Ἀπώτερος στόχος αὐτῆς τῆς ἀναζητήσιμης ἁρμονίας εἶναι ἡ ἐπίτευξη τῆς ἰδανικῆς εὐτυχίας —ἡ μᾶλλον, ὅπως θὰ ἔλεγαν λ.χ. οἱ διαφωτισμένοι πρωτοαστοὶ Δημήτριος Ν. Δάρβαρης καὶ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, τῆς «ἀληθοῦς εὐδαιμονίας»: «ὦ, εὐτυχὴς ἐγὼ»—χυτομακαρίζεται ὁ ἀστικοποιημένος «βοσκὸς» Δαμοῖτας ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ θηλυκὸ «ἀντικείμενο» τῆς εὐτυχίας του— «ἄφ' οὗ σέ ἐγνώρισα, ἄρχισα νὰ ἐλπίζω ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, ἄφ' οὗ δὲ σέ ἐνυμφεύθην ἡ καρδία μου εἶναι διόλου εὐχαριστημένη»⁶⁰.

Ἡ τέτοια ἠθικοπαιδαγωγική, κλασικιστική καὶ ἀστικοδιαφωτιστική ἀφομοίωση τῶν γεσνερικῶν ἐρεθισμάτων ἀπ' τὸν Κραθσεδωρῆ δὲν ὑπῆρξε φαινόμενο συγγραφικὰ ἀτομικὸ ἢ μονοεθνικὰ ἐλληνικὸ, ἀλλ' ἀνταποκρινόταν χοντρικὰ στὴν πανευρωπαϊκὴ πρόσληψη τῶν «Εἰδυλλίων» καὶ σὲ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου τοῦ Gessner —τὰ «ρομαντικά» ψήγματα στὸ ἔργο προσέχτηκαν πολὺ περισσότερο ἀπ' τοὺς νεώτερους γραμματολόγους παρὰ ἀπ' τοὺς σύγχρονους τοῦ λογοτέχνης, τουλάχιστον ὥς τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα⁶¹. Ἄν στὸ γερμανόφωνο χῶρο τὸ ἔργο τοῦ Gessner ἐκτιμῆθηκε κυρίως ἀπὸ τοὺς φορεῖς τοῦ ἀτόφιου, διαφωτισμένου κλασικισμοῦ (μὲ ἐξοχότερο ἀντιπρόσωπό του ἀνάμεσά τους τὸ Winckelmann)⁶², στὶς χῶρες

59. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 29.

60. *Εἰδυλλία*..., ἔ. ἀ., σ. 51.

61. Καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἡ πρὸ θεμελιωμένη καὶ διεξοδική διαπραγμάτευση παραμένει ἡ ἐργασία τοῦ Paul van Tieghem, *Le préromanisme*, ἔ.ἀ., (σημ. 3), σ. 249-258 (Γαλλία), 258-260 (Γερμανία, Ὁλλανδία), 260-264 (Ἀγγλία, Σκανδι-

ναβία, 264-267 καὶ 289-290 (Ἰταλία).

62. Βλ. Fernand Baldensperger, *L'épisode de Gessner dans la littérature européenne*, στί: «Salomon Gessner. 1730-1930. Gedenkbuch zum 200. Geburtstag», hrsg. vom Lesezirkel Horttingen, Ζυρίχη 1930, σ. 94 καὶ R. Newald, ἔ.ἀ. (σημ. 3), σ. 109-110.

τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα τὶς ρομαντικές, προσέχτηκαν ἰδιαίτερα τὰ παιδαγωγικὰ καὶ ἡθικὰ στοιχεῖα τοῦ στίς τάσεις ἐνὸς λίγο ἢ πολὺ διαφωτισμένου —καθολικοῦ ἢ προτεστάντικου— εὐσεβισμοῦ. Στὴν Ἑλβετία τὴν ἴδια τὸ ἔργο τοῦ Gessner βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ φωτισμένου παιδαγωγοῦ Pestalozzi τὸν πιὸ ἑνθερμο ἀλλὰ καὶ πιὸ εὐστοχο θαυμαστή του⁶³. Στὴ Γαλλία, ὅπου τὰ «Ἠθικὰ εἰδύλλια» τοῦ N. Léonard (1766, 1775) ἐξέφρασαν κατὰ τὸν πιὸ ἑντονο τρόπο τὸν εὐσεβισμό αὐτό, τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Gessner βρῆκαν ἐπίσημα εἴσοδο στίς σχολικὲς βιβλιοθῆκες κι' ἔγιναν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ de facto αὐτὸ πού ἦταν ὡς τότε de virtute: σχολικὸ ἀνάγνωσμα⁶⁴. Ὅπως καὶ στὸν Καραθεοδωρῆ, ἔτσι καὶ στοὺς γάλλους τοῦ 2ου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα ἀναγνωρίζονταν στὰ «Εἰδύλλια» ἡ λατρεία τῆς οἰκογενειακῆς γαλήνης καὶ ἁρμονίας καὶ τῆς φιλίας⁶⁵. Παράλληλη εἶναι ἡ πρόσληψη τοῦ Gessner στὴν Ἰταλία, τὸν πνευματικὸ χῶρο τοῦ Καραθεοδωρῆ, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ, ὅτι τὸ ἑντονο κλασικιστικὸ πνεῦμα τοῦ ἰταλικοῦ 18ου αἰώνα (καὶ τοῦ risorgimento) ἔθεσε καὶ στὸ ἔργο τοῦ Gessner πιὸ ἔκτυπα τὴ σφραγίδα του. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι οἱ ἰταλοὶ μεταφραστές καὶ μιμητές τοῦ Gessner ἦταν κατὰ κανόνα ἱερωμένοι, μισθωτοὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Κι' οὕτε ἦταν τυχαῖο, ὅτι στὸ διαγωνισμό τῆς Πατριωτικῆς Ἑταιρίας τοῦ Μιλάνου γιὰ τὴ συγγραφή ἐνὸς παιδαγωγικοῦ βιβλίου στὰ 1785 βραβεύτηκε ἡ συλλογὴ *Novelle morali* τοῦ μιμητῆ τοῦ Gessner Francesco Soave⁶⁶ ἱερωμένου κι' αὐτοῦ, γνωστοῦ σ' ἐμᾶς ἀπ' τὶς ἐλληνικὲς μεταφράσεις πολλῶν φιλοσοφικῶν σχολικῶν-παιδαγωγικῶν ἔργων του κι' ἀνάμεσά τους καὶ τῶν *Novelle morali*⁶⁷. Καὶ δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ σύμπτωση, ὅταν στὰ 1816, τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἔτος πού κυκλοφοροῦν τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ, ὁ G. Leopardi γράφει τὸ γεσνερογενές του εἰδύλλιο «Le rimembranze», στὸ ὁποῖο οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ἀνακαλύπτουν σήμερα, ὅ,τι ἐμεῖς διαπιστώσαμε στὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Καραθεοδωρῆ: «le prime tracce

63. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, σ. 270.

64. Philippe van Tieghem, *Les influences étrangères...*, ἔ.ἀ. (σημ. 4), σ. 134.

65. Philippe van Tieghem, ἔ.ἀ., σ. 132-133.

66. Βλ. Guido Mazzoni, *Storia letteraria d'Italia. L'Ottocento*, τ.

Α', 8η ἐκδ., Vallardi, Μιλάνο 1964, σ. 82.

67. Μεταφραστὴς τῶν *Novelle morali* στὰ ἐλληνικὰ ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος «ὁ ἐκ Καββάτας». Τὸ βιβλίο γνώρισε ἀνάμεισά στὰ 1816 καὶ καὶ 1861 5 διαφορετικὲς ἐκδόσεις· βλ. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, ἔ.ἀ., ἀρ. 909, 5979, 7876, 8649 καὶ 10386.

di un'attenzione viva e precisa agli aspetti e alle sollecitazioni di un ambiente familiare»⁶⁸.

Ύστερ' ἀπ' τῆς ἀναλυτικῆς διευκρινίσεως πού προηγήθηκαν, ἡ ἀποδέσμευση τοῦ ἐλληνικοῦ Gessner ἀπ' τὸ πλέγμα τοῦ προρομαντισμοῦ εἶναι, πιστεύω, νόμιμη κι' ἀναγκαία. Ἀλλωστε ὁ ἐπιφανέστερος εἰσηγητὴς ἐνὸς προρομαντικοῦ γερμανισμοῦ στὴν εὐρωπαϊκὴ γραμματολογία, ὁ Paul van Tieghem, ἀπ' τὸν ὁποῖο ξεκινοῦν οἱ προρομαντικὲς ζητήσεις τῶν νεώτερων γραμματολόγων καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Κ.Θ. Δημαρχᾶ⁶⁹, ἐγκαινιάζει τὸ μεγάλο ἐκείνο τμήμα τοῦ τρίτου ἐπιβλητικοῦ ἔργου του γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ προρομαντισμὸ πού εἶναι ἀφιερωμένο στὴ μελέτη τοῦ Gessner μὲ μιὰν εἰλικρινῆ ἔκφραση τῆς ἀμηχανίας του μπροστὰ στὴν ἴδια του τὴν πράξη⁷⁰ — ἀμηχανία, πού ὅσα ἀκολουθοῦν στὸ ἴδιο κεφάλαιο δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἐπιβεβαίωσή της.

Γιὰ νὰ κλείσουμε τὴ διερεύνησή μας θὰ ἐπανέλθουμε στὸν ἐλληνικὸ χῶρο: Τὸ ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Gessner δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προσληφθεῖ ἀπ' τὸ ἐλληνικὸ του κοινὸ πρὶν ἀπ' τὰ 1830 προρομαντικά, γίνεται φανερό κι' ἀπ' τὸ γεγονὸς, ὅτι δὲν μπόρεσε ν' ἀφομοιωθεῖ μετὰ τὰ 1830 — οὔτε στὰ Ἐπτάνησα, οὔτε στὴν Ἀθήνα — ρομαντικά: ὁ Gessner ἀπουσιάζει ὁλοκληρωτικὰ ἀπ' τὸν ἐλληνικὸ χῶρο στὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ ρομαντισμοῦ (1830-1880). Ὅσες σκόρπιες εἰδυλλιακὲς ἀπηχήσεις τυχαίνει νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ἀπ' τὴν περίοδο τοῦ ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ ἢ εἶναι γεννήματα ἐνὸς στὴ βάση του ἐνδογενοῦς κλασικισμοῦ (Κ. Μάνος, 1801· Α. Γεωργιάδης-Λευκίας, 1807· Α. Χριστόπουλος, 1811· Γ. Σακελλάριος, 1817), ἢ, ὅπως στὴν περίπτωσή τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ πρώμου Σολωμοῦ, ἀποτελοῦν τοὺς μακρινοὺς ἀντίλαλους τῆς ἐπαφῆς τους μὲ τὴν ὀψιμὴ ἰταλικὴ α' Ἀρχαδία, χωρὶς ν' ἀποκλείεται στὴν περίπτωσή τοῦ Κάλβου εἰδικὰ μιὰ τελείως ἔμμεση, μέσω τοῦ Foscolo, θαυμαστῇ καὶ «μαθητῇ» τοῦ Gessner, εἰδυλλιακὴ ἀντανάκλαση τοῦ γερμανόφωνου ἑλβετοῦ.

68. *Storia della letteratura italiana*. Dirett.: Emilio Cecchi e Natalino Sapegno, τ. ΣΤ': *Il Settecento*, Garzanti, Μιλάνο 1968, σ. 828.

69. Κ. Θ. Δημαρχᾶς, *Ἡ ἐλληνικὴ σκέψη...*, ἔ.ἀ. (σημ. 2), σ. 3 καὶ ὁ ἴδιος, *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμές...*, ἔ.ἀ. (σημ. 2), σ. 22 καὶ 25.

70. Paul van Tieghem, *Le pré-romantisme*, ἔ.ἀ., σ. 207. Κι' ὅσα

χαρακτηριστικὰ παραθέτει ὁ ἴδιος μελετητὴς εἴκοσι περίπου χρόνια ἀργότερα γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸ ἔργο τοῦ Gessner [*Le romantisme...*, ἔ.ἀ. (σημ. 53), σ. 86-88] δὲ στοιχειοθετοῦν, νομίζω, ἓνα Gessner ρομαντικὸ ἢ προρομαντικὸ, ἀλλὰ, (ἀντίθετα), ἓνα Gessner κλασικιστὴ διαφωτιστὴ κι' ἠθικολόγο.

Μια ἔσχατη προώθηση τῆς ἀναζήτησής μας γύρω ἀπ' τὴν ἑλληνική πρόσληψη τοῦ Gessner θ' ἀποδειχτεῖ, πιστεῦω, ἐρμηνευτικά σημαντική γιὰ τὴν τελική ἐμπέδωση τῶν συμπερασμάτων μας: Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς δὲ φάνηκε διατεθειμένος ν' ἀξιοποιήσῃ μ' ὅποιονδῆποτε τρόπο τὶς δυὸ φλέβες βουκολικῆς-ἀρχαδικῆς-εἰδυλλιακῆς ποίησης ποὺ διέτρεχαν τὸ ἐθνικὸ του ὑπέδαφος: τὴν ἀρχαία-μετακλασική καὶ τὴ νεώτερη-ἀναγεννησιακή. Ἀπ' τοὺς ἀρχαίους βουκολικοὺς ὁ Θεόκριτος κι' οἱ δορυφόροι του Βίων καὶ Μόσχος ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ἀπ' τὸ στερέωμα τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου ὥς τὰ 1830 (μὴ ἀπαφράσῃ τους ἀπ' τὸ Νεόφυτο Δούκα σὲ δυὸ τόμους κυκλοφόρησε μόλις στὰ 1839)⁷¹, ἐνῶ τὸ ποιμενικὸ-εἰδυλλιακὸ μυθιστόρημα «Δάφνις καὶ Χλόη» τοῦ Λόγγου ἀξιωθῆκε μὴ μόνον ἑλληνικὴ ἔκδοση, στὰ 1792⁷² —μὴ δεύτερη, στὰ 1802, φροντισμένη ἀπ' τὸν Κοραῖ, φέρει ἀδιάψευστα τὰ ἔγγραφα τῆς ἀποδοκιμασίας του⁷³. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ κρητικὴ-ἀναγεννησιακὴ «Βοσκοπούλα», γέννημα μιᾶς ἐμβρυωδῶς ἀστικῆς κοινωνίας γύρω στὰ 1600, εἶχε στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες «ξεπέσει» πολιτισμικά, γιὰ νὰ μεταβληθεῖ σ' ἓνα λαϊκὸ ἀνάγνωσμα μιᾶς διάχυτα ἀγροτικῆς κοινωνίας⁷⁴, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ τὴν περιφρόνηση μὲ τὴν ὁποία ὁ Κοραῖς κι' οἱ γύρω ἀπ' αὐτὸν διαφωτισμένοι ἄστοι τοῦ 18ου αἰῶνα ἀντιμετώπισαν κι' αὐτὴν καὶ τὰ συγγενικά μ' αὐτὴν προϊόντα τῆς «χυδαϊκῆς φιλολογίας». Ἡ καταφατικὴ μαρτυρία τοῦ Σολωμοῦ στὰ 1824 ἀποτελεῖ ἔσως τὴν πρώτη σαφῶς ρομαντικὴ συνηγορία ὑπὲρ ἐνὸς ἔργου ἀναμφισβήτητα εἰδυλλιακοῦ, ποὺ τὸ περιεχόμενό του ἐντούτοις ἦταν αἰσθητὰ ἀλλότριο πρὸς τὶς ἠθικοδιδακτικὰς τάσεις καὶ προεκτάσεις τῶν εἰδυλλίων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἰούνιος 1975

Γιώργος Βελονδῆς

71. Δ.Γ. Γκίνης - Β.Γ. Μέζας, *Ἑ.* δ. (σημ. 12), ἀρ. 3148.

72. Γ.Γ. Λαδῆς - Α.Δ. Χατζηδημοῦς, *Ἑ.δ.* (1791 - 1795), ἀρ. 80 (σ. 148).

73. Βλ. Vincenzo Rotolo, *A. Korais e la questione della lingua in Grecia* (= Quaderni dell'Istituto di Filologia Greca della Università

di Palermo, 4), Παλέρμο 1965, σ. 197 (μὲ σημ. 3).

74. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Φροντισματα*, Ἀθήνα 1962, σ. 32 κ.ἑ. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία...*, ἔ. ἀ. (σημ. 49), σ. 76 καὶ Στυλιανὸς Ἀλεξίου (ἐκδ.), *Ἡ βοσκοπούλα. Κρητικὸ εἰδυλλιο τοῦ 1600*, Ἡράκλειο 1963, σ. μγ' καὶ νε'.